

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: B.J. Polinder / Theologische Universiteit Apeldoorn

*Als het licht aangaat: een
onderzoek naar dagopeningen en
christelijke identiteit in een
pluriforme schoolomgeving*

“Want wij zijn Zijn maaksel, geschapen in Christus Jezus om goede werken te doen, die God van tevoren bereid heeft, opdat wij daarin zouden wandelen.” Efeze 2:10 (HSV)

Door Bennie Polinder, student 2168
Theologische Universiteit Apeldoorn,
Master Herbronning Gereformeerde Theologie, Thesis.
Cohort 2023

Inleveren juli 2025
Prof. dr. A. de Muynck

Voorwoord

Deze thesis is het resultaat van een persoonlijke zoektocht. De overstap vanuit het bedrijfsleven naar een schoolomgeving was mooi en op het vlak van het geloof uitdagend. Mijn vragen over christen-zijn in de pluriforme schoolomgeving zoals in UDO, kwamen tegelijk met beweging in die context. De studie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn gaf mij de ruimte om deze vragen niet alleen theologisch te verkennen, maar ook praktisch te onderzoeken binnen mijn werk op UDO. Wat begon als een persoonlijke zoektocht, kon zich zo ontwikkelen in de gezamenlijke beweging waarin collega's, leerlingen en de school als geheel betrokken waren.

Ik ben bij met de opleiding Herbronning Gereformeerde Theologie aan de TUA, waarin ik niet alleen werd uitgedaagd om theologisch te denken, maar ook om met beide voeten in de praktijk te blijven staan. De TAR-methodiek heeft mij geholpen om theologisch te luisteren, naar collega's en leerlingen, naar de context, en naar God in het gewone van elke dag.

Mijn dank gaat uit naar prof. dr. A. de Muynck voor zijn begeleiding en richtinggevende vragen. Ook wil ik mijn collega Maarten bedanken, die een belangrijke rol speelde in het meelesen en meedenken over de data. Mijn zwager Jan was een betrokken meelezers en gaf waardevolle feedback. Daarnaast ben ik mijn medestudenten erkentelijk voor hun kritische en bemoedigende opmerkingen, die mij telkens hielpen om verder te komen in het proces. Een bijzonder woord van dank is er voor mijn vrouw Mijke. Haar geduld, liefde en steun en bemoediging waren onmisbaar. Van het studeren en het bij elkaar brengen van theologie, theorie en praktijk heb ik genoten, doordat zij me er volledig in steunde.

Ik hoop dat dit onderzoek niet alleen bijdraagt aan het gesprek over christelijke identiteit in het onderwijs en UDO, maar ook aan het verlangen om in bescheidenheid iets van Gods aanwezigheid zichtbaar te laten zijn in de dagelijkse praktijk.

Bennie Polinder

Apeldoorn, Juli 2025

Inhoud

Voorwoord.....	2
1 Introductie	4
1.1 Aanleiding en probleemstelling	4
1.2 Onderzoeksvraag en relevantie	4
1.3 Leeswijzer	5
2 Literatuurreview.....	6
2.1 De identiteit	6
2.2 De dagopening als christelijke praktijk	8
2.3 Het vormgeven van de praktijk	11
2.4 Samenvatting	11
3 Methodologie.....	12
3.1 Onderzoeksopzet	12
3.2 Onderzoekseenheden.....	14
3.3 De praktische invulling	15
3.4 Validiteit en betrouwbaarheid	16
3.5 Samenvatting	16
4 Resultaten (1) De dagopening.....	17
4.1 Spreken over de dagopening	17
4.1.1 De werkgroep identiteit – de Outside group	17
4.1.2 De collega's – de Inside Group.....	18
4.1.3 De leerlingen.....	19
4.2 De dagopening in de praktijk	20
4.3 Samenvatting	22
5 Resultaten (2) Theologisch luisteren: inzichten uit TAR	24
5.1 Luisteren naar de TAR stemmen	24
5.2 Heeft TAR geleid tot wat TAR beoogt?	26
5.3 Samenvatting.....	28
6 Resultaten (3) Wat de dagopening brengt.....	29
6.1 Spreken over wat de dagopening brengt.....	29
6.2 Handelen en spreken van God	30
6.3 Samenvatting	31
7. Discussie, slotconclusie en aanbevelingen:.....	32
Discussie	32
Eindconclusie	33
Aanbevelingen	34
Literatuur	35
Samenvatting	37
Bijlagen.....	39

1 Introductie

1.1 Aanleiding en probleemstelling

In vmbo school UDO in Apeldoorn is al langere tijd de identiteit onderwerp van een zoektocht. Het gevoel de identiteit “kwijt te zijn” had verschillende oorzaken, bleek uit mijn eerdere onderzoek.¹ Zo was er een naamsverandering, het samenvoegen van drie vmbo-scholen naar twee, een aantal directiewissels en een directeur die zich niet wilde verbinden aan de identiteit van de school. Er was een groot personeelsverloop en de school kreeg aandacht van de schoolinspectie, met name vanwege veiligheid in de school en het pedagogisch klimaat. Het eerdere onderzoek had een rol in een proces van bewustwording rond de afwezigheid van een gedeelde identiteit. Het (her)ontdekken van de identiteit van de school kreeg prioriteit en er ontstond een beweging van revitalisatie. Vanuit de bovenliggende organisatie, de Veluwe Onderwijsgroep (VOG) werd duidelijk dat UDO een christelijke school blijft. Een ingezette weg naar fusie van UDO met UGO, een andere school, werd stopgezet. Wie wij zijn als school en wie we willen zijn was bij al deze ontwikkelingen niet meer duidelijk. Een Werkgroep identiteit werd in het leven geroepen om de zoektocht naar de identiteit te begeleiden, waarbij dit onderzoek zich beperkt tot de invloed van opnieuw ingevoerde dagopeningen, een van de initiatieven van deze werkgroep.

In het genoemde vooronderzoek hebben collega's aangegeven wat zij beschouwen als "christelijke praktijken", gevestigde activiteiten binnen de school die bijdragen aan het christelijke karakter ervan. Deze items zijn vervolgens kritisch geëvalueerd aan de hand van een theoretisch kader over praktijken (Jochemsen et al., 2006). Daarbij was de vraag of deze werkelijk als christelijke praktijken kunnen worden aangemerkt. Daarnaast is onderzocht wat de mogelijke impact van deze praktijken zou kunnen zijn. Onder andere op basis van de uitkomsten van dit eerdere onderzoek heeft de werkgroep aan de directie geadviseerd om strategische keuzes te maken voor (1) de herinvoering van dagopeningen, (2) het bespreken van de identiteit van de school tijdens sollicitatiegesprekken en (3) het versterken van de aandacht voor christelijke feesten. Dit advies werd door de directie overgenomen.

Tijdens de openingsbijeenkomst van schooljaar 2024-2025 kondigde de directie aan dat UDO opnieuw dagopeningen houdt bij aanvang van het eerste of tweede lesuur. De praktijk rondom de herinvoering van de dagopeningen is complex en uitdagend. Na een periode waarin de identiteit van de school onderbelicht is gebleven, blijkt het moeilijk om identiteitsvernieuwing zoals een dagopening effectief vorm te geven. Er is een aanzienlijk verschil tussen deze aankondiging en de daadwerkelijke, zinvolle invulling ervan; dit vereist zowel een acceptatieproces als een implementatieproces. Waar de ene docent enthousiast aan de slag ging, liet een ander het liggen of deed het met tegenzin, omdat hij de meerwaarde niet zag.

1.2 Onderzoeksvraag en relevantie

Dit theologisch gefundeerde actie-onderzoek richt zich op de vraag in hoeverre de dagopening, als christelijke praktijk geïmplementeerd met principes uit de *Theological Action Research* (TAR) methodiek (Cameron et al., 2010), bijdraagt aan de vorming en verdieping van de christelijke identiteit van UDO en hoe daarin het spreken en handelen van God wordt ervaren. Als onderzoeker ben ik actief betrokken bij de praktijk die onderzocht wordt.

TAR wordt ingezet om de theologische stemmen hun invloed te laten hebben bij het invoeren van de dagopening en het onderzoeken daarvan. Verderop zal blijken dat TAR is ontwikkeld voor gebruik in kerken en “faith-based” instanties. Hoewel UDO van oorsprong een christelijke instelling is, is het niet vanzelfsprekend om de pluriform-christelijke school UDO onder deze categorie te plaatsen.

¹ Mijn eerdere onderzoek, uitgevoerd als onderdeel van de studie Hart van de Gereformeerde Theologie en Wijsheid in praktijken van Leiderschap, richtte zich op christelijke praktijken die de identiteit van de school zouden doen herleven. Dit bleek aanvankelijk niet mogelijk doordat de identiteit “zoek” was, echter collega's hadden wel waardevolle informatie aangedragen over wat voor hen christelijke praktijken zouden zijn.

Zo beschrijft Butler (2020 p.241 e.v.) de overweging van gezamenlijk bidden en gezamenlijk luisteren naar God om zo tot kennis en inzicht te komen, bij het luisteren naar de vier stemmen. In de context van UDO is dat onmogelijk. Daarom worden TAR-principes op een onderzoekende wijze toegepast om recht te doen aan de specifieke context van UDO. Een explorerend interview bij de totstandkoming van het onderzoeksplan bracht een nieuwsgierigheid bij collega's aan het licht over de effecten van dagopeningen op de beleefde identiteit binnen de school. Dit is van belang omdat UDO onder toezicht van de schoolinspectie staat. Tijdens het onderzoek en het tot stand brengen van deze praktijk wordt onderzocht wat het effect is van deze praktijk op de beleefde identiteit van de school – vanuit het perspectief van collega's en leerlingen.

De onderzoeksvraag waar dit onderzoek zich in verdiept is: Draagt de dagopening als christelijke praktijk, *geïmplementeerd met principes uit de TAR-methodiek*, bij aan het vormen en verdiepen van de christelijke identiteit van UDO, en hoe wordt daarin het spreken en handelen van God ervaren?

Deelvragen die in de achtereenvolgende resultatenhoofdstukken onderzocht worden:

1. Hoe wordt de dagopening na implementatie beleefd als een zinvolle christelijke praktijk binnen UDO, gezien vanuit de voorwaarden van een christelijke praktijk (Jochemsen et al., 2006) en welke aspecten vragen nog om verdere verdieping?
2. Op welke manier heeft het gebruik van de TAR-methodiek ruimte gecreëerd voor theologisch gesprek rond dagopeningen?
3. Welke geestelijke of relationele effecten worden ervaren rond de dagopening als christelijke praktijk en hoe wordt daarin het spreken en handelen van God ervaren?

1.3 Leeswijzer

Om een antwoord te geven op de centrale onderzoeksvraag, verkent hoofdstuk twee na deze inleiding de theoretische achtergrond rond praktijken, identiteit en de plaats van dagopeningen daarin. Daarna wordt in hoofdstuk drie uiteengezet hoe het onderzoek is uitgevoerd als actieonderzoek, een onderzoek dat startte in een reeds ingezette ontwikkeling, waarbij dit onderzoek ook tot doel had om bij te dragen aan de praktijk. In de hoofdstukken vier tot en met zes worden aan de hand van de data de resultaten besproken bij de deelvragen van het onderzoek. Deze resultaten vormen de bron voor de aansluitend gepresenteerde discussie, conclusie en aanbevelingen. De aanbevelingen zullen ingebracht worden in het werk van de werkgroep identiteit.

2 Literatuurreview

In deze literatuurreview verken ik drie inhoudelijke pijlers die richtinggevend zijn voor dit onderzoek. Als eerste komt de christelijke identiteit van de school, daarna de dagopening als een christelijke praktijk binnen deze identiteit en tenslotte de wijze waarop deze praktijk wordt vormgegeven. Daarbij gaat de aandacht niet alleen uit naar de implementatie van de dagopening, maar ook naar de impact ervan op de ervaren christelijke identiteit. Voordat het onderzoek van start gaat, is het van belang om de dagopening te definiëren als een christelijke praktijk. Om dit te doen, komt eerst het concept 'christelijke identiteit' aan de orde, waarna ik specifiek zal ingaan op de dagopening binnen de context van christelijke praktijken. Vervolgens zal ook het gebruiken van TAR daarbij nader worden toegelicht en verder worden uitgewerkt in het methodedeel.

2.1 De identiteit

In de literatuur wordt beschreven wat "identiteit" is. Het woord "identiteit" komt van het Latijnse woord *identitas*, dat op zijn beurt is afgeleid van *idem*, wat "dezelfde" betekent. Ik "*identificeer mij met...*" laat dan zien dat ik me eraan verwant voel en er bij wil horen, hetzelfde wil zijn. Biesta (2018, inleiding) beschrijft dat als volgt:

"Het begrip identiteit heeft enerzijds te maken met processen van identificatie. Het hebben van een bepaalde identiteit betekent dat iemand zich ergens mee identificeert of, alledaagser gezegd, zich deel voelt van een bepaalde (levensbeschouwelijke) traditie. Identiteit heeft anderzijds te maken met identificeerbaarheid. Dit betekent dat iemand met een bepaalde identiteit als zodanig door anderen geïdentificeerd kan worden. In beide gevallen heeft identiteit te maken met verschil. Wie een bepaalde identiteit heeft, als groep of als individu, verschilt daarmee van anderen die die identiteit niet hebben."

Henri Nouwen² schrijft veel over identificatie vanuit de gedachte dat er iets heel waardevols is in het vinden van de eigen identiteit. Nouwen koppelt dat sterk aan waarmee een persoon zich identificeert; gekoppeld aan hoe God iemand heel persoonlijk noemt. Wie je bent wordt niet bepaald door wat je kunt, niet door wat men van je zegt, ook niet door wat je bezit; Christus noemt jou Zijn geliefde en daarmee mag je je meer en meer identificeren. In het horen van die stem ontvang je wie je bent. Een persoonlijke identiteit is dus voor Henri Nouwen waardevol en is vooral gekoppeld aan waarmee men zich wil identificeren. Daarnaast is voor identiteit de geschiedenis belangrijk, zegt M. Grever (2009, p.445):

"Identiteit en geschiedenis zijn nauw met elkaar verweven. Om te bepalen wie ze zijn richten mensen en groepen zich – al of niet bewust – tot het verleden. Aan de hand van historische informatie vertellen we wie 'we' zijn, welke grenzen tussen ons en de ander zijn getrokken in de loop der tijd, en wat verschillen en overeenkomsten zijn."

Dit bevestigt wat geciteerd is van Biesta (2018, p.1) die zegt dat identiteit gaat over identificatie en identificeerbaarheid. Het betekent dat iemand zich ergens mee identificeert of (onder)deel voelt van een traditie. Identiteit maakt ook dat anderen iemand kunnen identificeren. Het draait dan om verschil: wie zich identificeert met een bepaalde identiteit, verschilt van anderen die dat niet doen.

² Hoewel dit geen academische literatuur betreft, biedt Nouwen waardevolle inzichten die relevant zijn voor het thema van identiteit. Hij beschrijft in ondergenoemde boeken veel vanuit zijn eigen zoektocht naar zijn identiteit, hoe we ons mogen identificeren met hoe God ons noemt, Zijn "beloved", Zijn geliefde zoon of dochter. Nouwen, H. (1999). *Eindelijk thuis: Gedachten bij Rembrandts "De terugkeer van de verloren zoon"*. Lannoo NV. en Nouwen, H. J. M. (2002). *Life of the Beloved: Spiritual Living in a Secular World*. Crossroad.

Communititeit

Het is relevant om te onderzoeken hoe identiteit zich verhoudt tot de gemeenschap waarin deze tot uiting komt. Dewey en Boydston (1985, p.416) geven aan dat de school een community is waarin de communititeit erg belangrijk is. Een mening die haaks staat op de community draagt dan niet bij aan de samenhang binnen de gemeenschap (p.346); *“The man who looks at things differently from others is in such a community a suspect character; for him to persist is generally fatal”*. De vraag die hieruit voortvloeit is: in hoeverre weerspiegelt de actuele identiteit van de school de gewenste identiteit als schoolgemeenschap? In de context van het onderzoek moeten de werkgroep identiteit en de onderzoeker, zoekend naar wijsheid en balans hun weg daarin vinden. Augustinus (2000) beschrijft in zijn “regel van de gemeenschap” dat belangrijk is dat men *alles* gemeenschappelijk heeft. De hoge inzet waarborgt een sterke identiteit van de community. Dewey en Boydston (1985, p.5) benadrukken dat een gemeenschap ontstaat op basis van gedeelde elementen. Hoewel dit niet vanzelfsprekend in elke context toepasbaar is, geldt in de schoolomgeving dat gedeelde identiteitsbeleving afhankelijk is van gemeenschappelijkheid en voortdurende communicatie. Zoals Dewey en Boydston (1985) stellen:

“Men live in a community in virtue of the things which they have in common; and communication is the way in which they come to possess things in common. What they must have in common in order to form a community or society are aims, beliefs, aspirations, knowledge — a common understanding — like-mindedness as the sociologists say.”

Zowel Augustinus (2000) als Dewey en Boydston (1985) benadrukken dat gemeenschappelijkheid — of deze nu materieel of ideëel is — essentieel is voor het ontstaan van een gedeelde identiteit. Juist omdat het iets is wat je samen doet en waarin je hetzelfde doet, gelijkgestemd bent. In hun visie vereist een gedeelde identiteit actieve communicatie en het streven naar overeenstemming in waarden, doelen en overtuigingen. Voor de school betekent dit dat een beleefde identiteit pas echt tot stand komt wanneer er actief wordt gebouwd aan onderlinge verbondenheid en een gedeelde visie. Identiteit van een school komt dus tot stand doordat individuen zich beschikbaar stellen en iets van hun eigen identiteit inzetten en van zichzelf delen in de community.

Christelijke identiteit

Wat maakt een school een christelijke school? Om het bovenstaande in de context van dit onderzoek blijvend betekenis te geven, moet het christelijke deel van de identiteit worden *geëxpliciteerd en overgeleverd* (1 Kor. 11:2). Pas wanneer deze identiteit wordt uitgesproken en gedeeld, krijgt de zoektocht ernaar werkelijk waarde. Osmer (2008 p.4) beschrijft als taak van de praktische theologie te onderzoeken wat er aan de hand is en hoe daarop te reageren. Dit onderzoek is daar onderdeel van. Daarbij is het belangrijk oog te hebben voor de context. Veugelers et al. (2015, p.8) geven aan dat de morele waarden van een school worden bepaald door drie in driehoekverhouding staande invloeden: 1. de schoolparticipanten (leraren, schoolleiders, leerlingen en ouders), 2. in samenhang met de identiteit van de school, 3. binnen de grenzen van de Nederlandse basiswaarden. Voor Veugelers et al. (2015) is een school *meer* christelijk naarmate er meer ouders/docenten christelijk zijn, *of* afhankelijk van wat is vastgelegd over het christelijk karakter binnen de identiteit van de school. Ouders hebben dus een aandeel in de identiteit van een school, maar dat aandeel wordt gekaderd en richting gegeven door wat er over die identiteit is vastgelegd. Dit onderstreept het belang van het expliciet formuleren en vastleggen van visie en identiteit: het biedt houvast voor de invulling van het christelijke karakter en geeft ook duidelijkheid voor ouders over de betekenis ervan, zodat zij zich daartoe kunnen verhouden.

2.2 De dagopening als christelijke praktijk

Het onderwijs moet aandacht en ruimte geven aan de vormende dimensie van het lesgeven: onderwijs werkt niet alleen aan kennisoverdracht, maar ook aan zingeving, waarden en persoonlijke ontwikkeling. Renkema (2023) benoemt dat rituelen “*de binnenkant van onderwijs*” zijn. Een concreet moment waarop dit zichtbaar kan worden, is de dagopening. De dagopening is niet enkel een pedagogisch moment, maar fungeert binnen de context van het christelijk onderwijs als een betekenisvolle praktijk waarin christelijke identiteit wordt gedeeld en gevormd. Van Dyk (2000, p.20) spreekt in dit verband van het toevoegen van een “*devotional dimension*”, waarbij de dagopening fungeert als drager van geestelijke intentie, ingebed in de bredere leercontext.

De context.

De dagopening is onderdeel van een traditie binnen het christelijk onderwijs. De Muynck (2016, p.46) zegt erover: “*In de dagopening komt tot uitdrukking dat we het schoolleven toewijden aan de Heere God, die ook op deze dag alle eer toekomt*”. Hij beschrijft deze traditie, met als belangrijkste onderdeel het gebed om zegen – juist *in* deze dag. En het belang van betekenisvol aansluiten bij de achtergrond van de leerling en wat je verwacht dat deze leerling weet. Binnen de context van UDO is er een leemte die ook door De Muynck wordt aangevoeld en hij moedigt de lezer aan om op te letten hoe die context is en daarbij aan te sluiten. Enkel zo kan er sprake zijn van een richtinggevende dagopening. Hoe deze context verschillend kan zijn wordt onderstreept bij het bestuderen van Barnard (red, 1980, inleiding) waar rond het thema “staan voor God” de docent met leerlingen meegenomen worden in een bijbel-bezinning en een lied om de dag te wijden. De handreiking voor dagopeningen, gemaakt in 1980, gaat uit van diepe Bijbelkennis bij alle leerlingen en de wil van de docent om op deze voorkennis aan te sluiten. Ook Bertram -Troost et al. (2015, p5) voelen aan hoe belangrijk deze context is en zij verdelen de scholen waarbij ze onderzoek doen in drie “soorten”: type 1: ‘traditiescholen’, type 2: ‘diversiteitsscholen’, type 3: ‘zingevingsscholen’. Dit omdat deze context een groot verschil maakt voor de beleving van zowel de leerlingen als de docenten. Bij het vormgeven van de afspraken rond de dagopening is een zorgvuldige en sensitieve benadering essentieel.

De dagopening.

De dagopening is een ritueel begin van de dag waarin rust, reflectie en verbinding centraal staan. Vanuit theologisch perspectief kan dit moment worden gezien als een uitnodiging tot het zoeken naar betekenis, zoals ook Augustinus (2000 p.178) benadrukt in zijn uitleg van de Bergrede. Hij verwijst niet direct naar dagopeningen, maar onderstreept wel het belang van het zoeken naar geestelijke waarden in de woorden van Jezus: “Vraag, zoek en klop”. Bij Augustinus betreft dit het bidden om geestelijke gezondheid en kracht, zodat men in staat is om de voorschriften te vervullen en de waarheid te vinden. Van Dyk (2000, p.20) stelt dat de dagopening een logische plaats heeft binnen het christelijk onderwijs en benadrukt dat de christelijke invloeden niet beperkt moeten blijven tot de dagopening zelf, maar dat de leiding van de Heilige Geest door de gehele les en de hele schooldag heen zou moeten werken. Voor Van Dyk is gebed (p.6) een vanzelfsprekend onderdeel van de dagopening. Dat kan dienen als normatieve stem binnen het onderzoek, waarbij belangrijk is op te merken dat hij hier geen oog heeft voor de context zoals hierboven beschreven. Hoewel Van Dyk de dagopening als waardevol beschrijft, bespreekt hij niet specifiek de impact ervan. De Muynck en Kunz (2021) zien christelijk leraarschap op zich als een sociale praktijk (p.74) en stellen dat het niet altijd duidelijk is of een praktijk als ‘christelijk’ kan worden gekwalificeerd. Een praktijk kan christelijk gemotiveerd zijn, waarbij de invulling bepalend is. Een voorbeeld uit de context van dit onderzoek is de dagopening: een niet-christelijke docent kan opgelucht zijn niet langer deel te hoeven nemen, omdat bidden zonder geloof tegenstrijdig voelde. Anderzijds kan een praktijk geïnspireerd zijn door christelijke waarden zonder expliciet christelijk te zijn bedoeld, zoals een zingevingsdag binnen dezelfde onderzoekssituatie.

De dagopening in de praktijk.

Aangezien dit onderzoek zich richt op de impact van de dagopening op de schoolidentiteit, is een theoretische onderbouwing gezocht om deze effecten adequaat te kunnen analyseren en begrijpen. In dat kader is onder andere gebruikgemaakt van het onderzoek van Nagel-Herweijer en Visser-Vogel (2017 p.65), die laten zien dat docenten tijdens dagopeningen het meest van hun persoonlijke overtuigingen en identiteit delen. Zij citeren een docent:

“De beste relatie heb ik met de klassen waar ik een dagopening mee heb. Ik heb hele moeilijke klassen gehad, waar ik dan toch elke week de dagopening mee deed. Daar had ik een hele andere band mee dan sommige docenten hadden” (P.63).

Wat maakt dat de dagopening waardevol is? Welke didactiek wordt toegepast en waardoor wordt het hart geraakt? Wat is de rol van de docent daar en is die meer dan anders het present-zijn zoals dat beschreven wordt door de Muynck en Kunz (2021 p.183)? Is er sprake van waarneembaar handelen van God tijdens de dagopeningen? Deze vragen dragen bij aan het inzichtelijk maken van mogelijke effecten van de dagopening binnen het onderzoek. Daarnaast spelen ze een rol in het implementatieproces en de gesprekken daarover, waarbij ook de inzichten van Renkema (2023) en De Muynck (2016) worden betrokken. Zij hebben overeenkomende meningen over de waarde van de dagopening, maar verschillen in hun inhoudelijke beschrijvingen. Renkema vat mooi samen waar ze het over eens zijn:

“Zo’n dagopening is niet zomaar een vinkje op de lange to-do-list van de leraar. Het is veel en veel meer. Wat mij betreft hebben we het hier over het hart en de ziel van het onderwijs. Ik beschouw deze praktijk als een ritueel. En dan is zo’n dagopening niet terloops en vluchtig, maar is ze het anker van een schooldag. Rituelen zijn de binnenkant van onderwijs.”

Over de inhoud van de dagopening spreken ze echter verschillend. De Muynck wil gebed en de Bijbel een centrale rol geven en wil met de dagopening de dag en het schoolleven toewijden aan de Heere God (De Muynck, 2016, p.46), Renkema benoemt daarentegen een aantal mogelijkheden en laat de lezer daarbij vrij om te kiezen: “een gebed, een lied zingen, een gedicht voorlezen, een stiltemoment, een ervaring delen, aandacht besteden aan een belangrijke gebeurtenis die heeft plaats gevonden”. Graham et al. (2019 p.87 ev.) beschrijven hoe belangrijk het daarin is om Gods verhaal te blijven vertellen. Inhoudelijk is dat erg afhankelijk van de collega’s. Twee dingen zijn daarbij belangrijk: wat de school vastlegt over de borging en de inhoud van de dagopening, en – zoals besproken onder “de context” – wat aansluit bij wie ermee werkt: zowel collega’s als leerlingen.

Praktijken

Ook de vraag naar wat is de dagopening als *praktijk is*, is een relevante vraag. Volgens MacIntyre (Jochensen et al., 2006, p.59) wordt een school niet als een praktijk beschouwd, maar als een onderdeel van de beroepspraktijk waarin de leerling uiteindelijk wordt opgeleid. De auteurs tonen echter aan dat, in tegenstelling tot MacIntyres mening, een school wél voldoet aan de kenmerken van een praktijk zoals hij die beschrijft. De Muynck (Jochensen et al., 2006, p.64) maar ook Hoogland (2017, p.39) zien onderwijs als een normatieve praktijk. In hun benadering is onderwijs een complexe, samenhangende sociale activiteit: “*praktijken zijn samenhangende vormen van sociaal gevestigde activiteiten waardoor mensen in onderlinge samenwerking proberen bepaalde doelen en waarden te verwezenlijken*” (Jochensen et al., 2006, p.9).

Binnen het onderwijs verwijst “sociaal gevestigd” naar het instituut school. Hier gelden specifieke waarden en regels, die eigen zijn aan de school en niet vrij door individuen bepaald kunnen worden; er zijn voorwaarden waaraan voldaan moet worden. Dit raakt aan het normatieve karakter van de praktijk. Jochensen et al. (2006, inleiding) onderscheiden hierin twee aspecten: de constitutieve en de regulatieve normen. Constitutieve normen bepalen wat een praktijk vormt en omvatten drie elementen: (1) funderende normen, zoals het belang van een goede docent, (2)

kwalificerende normen, die de kernwaarden van de praktijk weergeven, en (3) conditionerende normen, die randvoorwaarden waaraan voldaan moet worden. Daarnaast zijn er regulatieve normen, die bepalen hoe de praktijk wordt ingericht, zoals in het onderwijs bijvoorbeeld de manier waarop de regels worden toegepast. Deze regulatieve normen zijn gebaseerd op onderliggende waarden en visies, die de constitutieve normen beïnvloeden en kleuren.

Cameron en Duce (2013) bevestigen dat praktijken waarden en overtuigingen, theologie en aannames omvatten die vaak verborgen blijven totdat ze door theologische reflectie zichtbaar worden. Als dit klopt, zal dat in het onderzoek aan het licht komen. Praktijken dragen bovendien tradities en geschiedenissen met zich mee en zijn geen losse handelingen, maar gemeenschappelijke activiteiten die zich binnen gemeenschappen over langere tijd hebben ontwikkeld. Kunnen we nu een traditie starten en hoe verankeren we die? Cameron en Duce (2013, voorwoord xxvii) citeren Swinten en Mowatt, die over een praktijk zeggen dat:

“Practices, then, contain values, beliefs, theologies and other assumptions which, for the most part, go unnoticed until they are complexified and brought to our notice through the process of theological reflection. Importantly, practices are also the bearers of traditions and histories. They are not therefore simply individual actions. Rather they are communal activities that have developed within communities over extended periods of time.”

De praktijken maken de school volgens hen dus tot wat ze is. Ook vormen praktijken de leerling in hoge mate. Menselijk gedrag weerspiegelt de manier waarop zij omgaan met hun verlangens en het wordt geordend door rituelen, gebruiken en liturgieën (Visser-Vogel en de Munck, 2019 p.95). Gebaseerd op de theorie van Augustinus en de Amerikaanse filosoof James K. Smith betogen zij dat er vormende kracht is in rituelen, praktijken en liturgieën omdat er de onbewuste habitus in wordt gevormd. Hoe wij de dag openen, hoe docenten met elkaar omgaan, hoe leerlingen begroet worden, hoe we ons houden aan de afgesproken orde, het beïnvloedt en vormt de leerling.

De dagopening vormgeven in UDO

Samenvattend vraagt het vormgeven van dagopeningen die functioneren als een ritueel dat niet alleen de dagstart markeert maar een belangrijk onderdeel is van de christelijke identiteit van de school – gelet op de theorie – om een benadering die theologisch verantwoord is, maar ook sensitief is voor de context van de pluriforme christelijke school UDO. Als de praktijk tot stand komt kan die niet los gezien worden van deze context; de leerlingen, collega's en de visie van UDO. Het is geen neutraal ritueel maar een betekenisvolle praktijk waarin (christelijke) identiteit en pedagogiek samenkomen. Ze moet dus (1) gedragen worden door gezamenlijke afspraken daarover die recht doen aan elk betrokken individu. Daarbij kan het opdragen van de dag aan de Heere (De Muynck, 2016, p.46) voor een deel zo'n struikelblok zijn dat dit geen onderdeel kan zijn van de afspraken. (2) Wel kan vastgelegd worden dat - en welke - Bijbelse of Christelijke thema's voor het voetlicht worden gebracht. Daarover leert de theorie dat gezamenlijkheid belangrijk is; de theorie laat het belang zien van gezamenlijkheid – wat je samen inbrengt en doet - op de community. Door samen dagelijks dezelfde dagopening te volgen, worden school-breed thema's geïntroduceerd en tot leven gebracht in de omgang tussen leerlingen en in gesprekken met hen. Daarbij kunnen de *thema's* ingeleid worden zodat deze voor iedere docent gedragen worden, waarbij een Bijbel gedeelte eraan gekoppeld wordt en een docent de keuze kan maken dat te gebruiken en te lezen. (3) Ook kan vanuit de theorie gesteld worden dat het doen van dagopeningen door docenten bij gezamenlijke activiteiten de identiteit versterkt. Gedeelde rituelen als de dagopening dragen bij aan gemeenschappelijke beleving en verbondenheid.

2.3 Het vormgeven van de praktijk

Bij het implementeren van de dagopeningen gebruikt de werkgroep identiteit action research. Dit is weergegeven in het methodedeel. Daarbij worden principes uit een theologische reflectie toegepast die als doel heeft nieuwe taal in de school te brengen en daarmee de praktijk richting te geven en tegelijk de theologie inzake de dagopening binnen de school te laten matchen met de praktijk. In TAR (Cameron et al., 2010, p.54) krijgt de theologische reflectie vorm door het gebruik van de 'vier stemmen', die vier verschillende perspectieven bieden die relevant zijn voor onderzoek in een theologische context. In TAR worden deze vier stemmen met elkaar in interactie gebracht. Deze stemmen werken op elkaar in en staan mogelijk met elkaar in spanning, om zo een breder begrip te krijgen van het geloof en de praktijk.

De reflectie die op deze manier gehanteerd wordt, helpt om te begrijpen en te interpreteren hoe theologie wordt ervaren, geleefd en weerspiegeld in de praktijk. De “vier stemmen” (four-voices) benadering ziet een onderzoekspraktijk als een belangrijke plaats waar theologie zichtbaar wordt. Binnen deze benadering wordt onderscheid gemaakt tussen vier 'stemmen' van theologie (p.54). De eerste is de “handelende theologie” (operant theology): de handelende stem waarin de overtuigingen zichtbaar worden in wat mensen daadwerkelijk doen. De tweede is de “Beleden theologie” (espoused theology): wat mensen zeggen te geloven en nastreven. Wanneer er spanning ontstaat tussen handelen en spreken, wordt vaak teruggegrepen op de derde, de “normatieve theologie” (normative theology): gezaghebbende afspraken en bronnen uit de christelijke traditie. De vierde stem is de “formeel theologie” (formal theology), het werk van academische theologen die de traditie bestuderen en interpreteren. In dit theologisch onderzoek worden deze vier stemmen beluisterd om zo een dieper inzicht te krijgen in de relatie tussen praktijk en geloof in deze specifieke context.

2.4 Samenvatting

Uit deze literatuurstudie blijkt dat de dagopening binnen het christelijk onderwijs meer is dan een dagelijks ritueel: het kan een praktijk zijn die bijdraagt aan de christelijke identiteit, onderlinge verbondenheid en zingeving binnen de school. Om de identiteit te versterken is het belangrijk dat iedereen in het team bereid is daarin iets van zichzelf in te brengen, zich niet te onttrekken aan deze praktijk. Daarvoor is het belangrijk dat een praktijk zo geïmplementeerd wordt dat men zich daarmee ook wil identificeren. In een pluriform christelijke omgeving vraagt dit goede doordenking om de praktijk in evenwicht te brengen met de context. Daarnaast moet het een ontwikkeling zijn die door de community aangegaan wordt. TAR biedt belangrijke ondersteunende elementen voor zowel de ontwikkeling in de school als bij het onderzoeken daarvan. Door met TAR theologisch te reflecteren, worden de waarden en overtuigingen, theologie en aannames zichtbaar die anders verborgen blijven.

In het volgende hoofdstuk wordt uiteengezet hoe deze inzichten theoretisch en methodologisch richting geven aan het ontwerp en de uitvoering van de ontwikkeling in school en het onderzoek.

3 Methodologie

3.1 Onderzoeksopzet

Dit schooljaar (2024-2025) is de dagopening heringevoerd. Dit gebeurde na theoretische verkenning van de identiteit en de beslissing om o.a. dagopeningen als christelijke praktijk opnieuw in te voeren op UDO. Voor een onderzoek rond de invoering daarvan maakt de werkgroep identiteit gebruik van principes uit de TAR-methodologie. Om te voorkomen dat theologie en theologische reflectie achteraf worden toegevoegd in een sociaal onderzoek (Cameron et al., 2010, p.51) is vanaf het begin van dit onderzoek gewerkt met de four-voices reflectie; steeds luisterend naar de vier stemmen van de theologie, bij het onderzoeken en bij het ontwikkelen. Deze manier van werken wordt tijdens de uitvoering geëvalueerd en doorontwikkeld. Omdat gekozen is voor een christelijke praktijk die een theoretische basis kent waarbij het gebruik van TAR-principes wordt ingezet en getest, zouden Van Turnhout et al. (2023, p.18) het een *“ontwerpgericht onderzoek”* noemen. De onderzoeker formuleert tijdens het onderzoek aanbevelingen, die richting geven aan de volgende innovatiecyclus. Saunders et al. (2019, p.60), beschrijven de manier om opgedane kennis uit onderzoek te verwerken bij het ontwerpen van een volgende ontwikkelcyclus als action-research. De onderzoeker werkt al handelend een oplossing voor het probleem uit. Bij hun uitleg over action-research komen vier centrale thema's naar voren die allemaal herkenbaar zijn in de context van dit onderzoek:

- Het is onderzoek in actie, waarbij de onderzoeker onderdeel uitmaakt van het team.
- De werkvloer is betrokken bij het onderzoek en bij de uitvoering.
- Het omvat een herhaling van diagnose, plannen, actie ondernemen en beoordelen.
- De action-research kent ook implicaties buiten de directe context van het onderzoek; in dit onderzoek ontstaat een werkprincipe om andere christelijke praktijken vergelijkbaar uit te werken maar ook om deze methode op andere scholen of in andere contexten toe te passen.

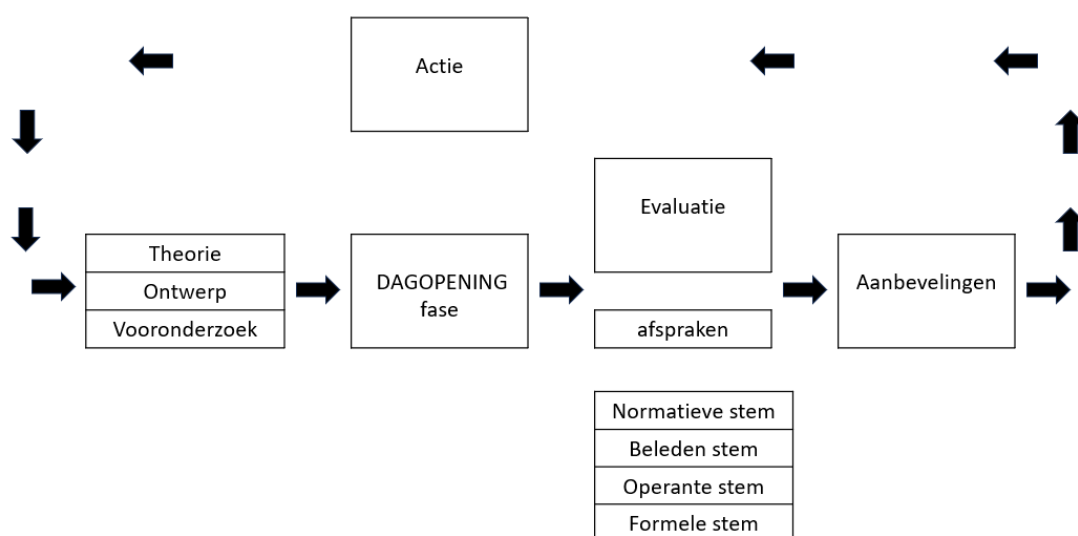
TAR (Cameron et al. 2010, p.63) wordt beschreven als: *“een partnerschap tussen een Inside-group en een Outside-group om onderzoek en gesprekken te ondernemen om theologische vragen over de christelijke praktijken te beantwoorden, om zowel de theologie als de praktijk te vernieuwen in dienst van Gods missie”*. TAR heeft als doel aan action research het volgende toe te voegen (p.64):

- De praktijk serieus nemen alsof die al trouw aan het evangelie is, maar wel op zoek gaan naar grotere trouw in een veranderende context.
- Het stellen van theologische vragen over het werk van kerkelijke organisaties en op geloof gebaseerde (faith-based) instanties.
- Systematisch data verzamelen, meer dan anekdotisch.
- Het doen van theologische reflectie middels de “four voices”, vier theologische stemmen. (zie hoofdstuk 2.3)
- De praktische theologie laten fungeren als brug tot de bredere theologische taak.
- Het ondersteunen van verandering in geloof en handelen.

De uitwerking hiervan is tijdens dit onderzoek iteratief: na elke cyclus (zie H.3.3) vindt een evaluatie plaats. Door het verwerken van de aanbevelingen uit die evaluatie kan in de volgende cyclus verbetering zichtbaar gemaakt worden, om zo verder te innoveren. Deze evaluaties en aanbevelingen maken deel uit van het onderzoek. Daarmee raakt de gehanteerde methode aan *“Theology in Action”* (Graham et al., 2019 p.185 ev.) waar een vergelijkbare theologisch gefundeerde actie – zonder daarbij onderscheid te maken tussen de vier stemmen - beschreven wordt als *“the pastoral cycle”*. Schematisch wordt dit weergegeven in figuur 1. gebaseerd op een onderzoek concept van Doorewaard et al. (2019).

Figuur 1

Conceptueel model van Theological Action Research onderzoek

Noot. Dit conceptueel model is vrij aangepast naar de context en het onderzoek, naar voorbeeld van veelvoorkomende onderzoeksmodellen (*Log in met Boom Uitgevers, z.d.*).

Voorafgaand aan de innovatie, bij ontwerp, werd op basis van theorie en vooronderzoek de dagopening geïntroduceerd. Tijdens de eerste fase van het onderzoek wordt bij leerlingen en collega's (onderzoekseenheid) informatie over de dagopening verzameld om te kunnen analyseren en om aanbevelingen te doen. Deze zijn in een volgende cyclus (actie) de basis voor het ontwerp van een volgende ontwikkelcyclus. Hierbij functioneert de bewust ingezette theologische reflectie vanuit vier theologische stemmen naast de algemene evaluatie. De gesprekken rond de evaluatie zijn nodig in de actie en zijn tegelijk de belangrijkste voedingsbron voor het onderzoek. Hoewel dit onder tijdsdruk wat veranderde, is een planning gemaakt voor het verzamelen van data tijdens de actie-onderzoek cycli (bijlage 2 toont de naar het werkelijk verloop aangepaste versie).

Om de data uit de groepsinterviews en eventueel uit observaties te kunnen duiden in het kader van het onderzoek, is aan enkele meelezers gevraagd hierbij mee te lezen. Eerst zijn tekstfragmenten gecodeerd, daarna werden betekenissen toegekend met verschillende codes en deze gethematiseerd en geïnterpreteerd. Hierbij is aanvankelijk gewerkt met Atlas.ti als coderingsprogramma, later is alle data in Exceltabbladen verwerkt en gecodeerd om er het daar thematisch in te delen, zie bijlage 5. Per onderzocht dataveld is in figuur 2 aangegeven hoeveel fragmenten voor het onderzoek gebruikt zijn en in hoeveel codes en thema's deze zijn ondergebracht. Voor Excel werd gekozen vanwege een eenvoudiger onderzoeksopzet, alsook omdat meelezers zo ook de gelegenheid hebben de data te raadplegen. Zowel de groepsinterviews als de enquêtes en de uitgewerkte dagopeningen zijn op deze manier geanalyseerd om antwoorden te vinden op de vragen in het onderzoek. Nadat de kwalitatieve data is geanalyseerd, zijn met de resultaten de onderzoeksvragen beantwoord.

Andere ontwikkelingen

Naast de ontwikkelingen rondom de dagopeningen zijn er binnen de school ook andere initiatieven ondernomen die passen binnen het model dat in figuur 1 wordt weergegeven. Een voorbeeld hiervan is dat in de onderbouw zowel de kerstviering als de paasviering gezamenlijk werd georganiseerd, in plaats van binnen de afzonderlijke mentorklassen. Hoewel deze veranderingen zijn besproken binnen de werkgroep identiteit en ook zijn geëvalueerd, vallen ze buiten de specifieke focus en reikwijdte van dit onderzoek.

3.2 Onderzoekseenheden.

Dit onderzoek is uitgevoerd met UDO-collega's van de werkgroep identiteit en collega's die ingingen op een uitnodiging voor een enquête of een groepsgebesprek. Zij zijn de onderzoekseenheden. Een van de onderdelen betreft het gesprek van de docenten met hun leerlingen over de dagopening, waarmee de betreffende leerlingen ook informatie aanleverden voor het onderzoek, geïnterpreteerd en aangeleverd door hun docent. Voor het ethisch verantwoord verwerken van data van de collega's is gewerkt met een toestemmingsverklaring (bijlage 1 a en b, informed consent), waarin duidelijk is aangegeven dat alle informatie die wordt opgehaald volledig anoniem wordt verwerkt en niet verder dan voor dit onderzoek gebruikt wordt. Dat geldt voor zowel de gesprekken als de enquêtes in het onderzoek. Ook bij het anoniem rapporteren van de leerling gesprekken (zie tabel 1) is met de informed consent (bijlage 1b) gewerkt. Bij een gezamenlijke groepsopdracht met alle docenten waar ze gezamenlijk werkten aan dagopeningen is toestemming gevraagd deze anoniem breder te gebruiken (beschikbaar te stellen voor algemeen gebruik in de school) en voor dit onderzoek.

De respondenten bestaan uit een "Outside-group"; dat zijn leden van de werkgroep identiteit. Idealiter zou dit een onderzoeksgroep van buiten de organisatie moeten zijn. In dit geval betreft het collega's met een speciale opdracht, waarvan ik als onderzoeker er één ben. Daarnaast is er ook een "Inside-group" betrokken bij het onderzoek. Alle collega's hebben de mogelijkheid gekregen daaraan deel te nemen, door te reageren op de uitnodiging om een enquête in te vullen. In deze enquête kon men ook aangeven aan het gesprek deel te willen nemen. Bij deelname aan het Insider groepsgebesprek is ook gebruikgemaakt van de toestemmingsverklaring.

TAR-groepen

Het werken met een Inside-group en een Outside-group, zoals voorgesteld door Cameron et al. (2010), kreeg een iets andere invulling dan oorspronkelijk door hen bedoeld en beschreven. De outside-group is geen groep onderzoekers maar bestaat uit collega's van de werkgroep identiteit, waarvan één de onderzoeker is. Er was geen rechtstreeks gesprek tussen de twee groepen; het onderzoek fungeerde als scharnierpunt dat de uitvoerende collega-docenten (de Inside-group) verbond met de meer reflectieve, beleidsvormende werkgroep identiteit (de Outside group). Toch kwamen beide groepen op bepaalde momenten dicht bij elkaar, bijvoorbeeld tijdens de zingevingsdag, waar gezamenlijk werd gewerkt aan de invulling van de dagopeningen.

Positionaliteit

Het onderzoek is uitgevoerd binnen UDO, de school waar ik zelf werkzaam ben. Mijn rol binnen UDO is die van docent autotechniek, voorzitter van de technieksector, mentor van een klas en lid van de werkgroep identiteit. Dat betekent dat ik zowel deel uitmaak van de praktijk als onderzoeker ben van diezelfde praktijk. Deze dubbele positie brengt zowel voordelen als aandachtspunten met zich mee. Enerzijds biedt mijn betrokkenheid bij UDO een diepgaand inzicht in de context, de cultuur en de dagelijkse realiteit van de school. Dit maakt het mogelijk om subtiele processen en betekenissen te herkennen die voor een externe onderzoeker wellicht verborgen zouden blijven. Anderzijds vraagt deze nabijheid om voortdurende reflectie op mijn eigen rol, aannames en mogelijke vooringenomenheid. Daarom is er tijdens het onderzoeksproces expliciet aandacht besteed aan transparantie, het betrekken van collega's bij reflectiemomenten en het hanteren van de principes van TAR, waarin gezamenlijkheid en wederkerigheid centraal staan.

Mijn positie heeft ook invloed gehad op de toegankelijkheid van deelnemers en de openheid van gesprekken. De bestaande vertrouwensrelaties hebben bijgedragen aan een veilige setting voor het delen van ervaringen, maar vroegen tegelijkertijd om zorgvuldigheid in het omgaan met machtsverhoudingen en interpretaties.

3.3 De praktische invulling

De ontwikkeling die onderwerp van onderzoek is beslaat feitelijk een periode van bijna twee schooljaren en zal verdergaan na dit onderzoek. Hoewel pas bij de start van schooljaar 2024-2025 door de directie aangegeven werd dat dagopeningen met ingang van dit schooljaar weer een vast onderdeel op de agenda zouden zijn, is de voorbereiding daarop niet minder belangrijk. De werkgroep identiteit had daarvoor immers ook al werk gedaan om tot helderheid over de identiteit te komen en in een zingevingdag met elkaar na te denken over waar we als collega's en als UDO voor willen staan.

Onderzoeksinstrumenten

De gehanteerde onderzoeksinstrumenten zijn meerdere enquêtes en groepsinterviews. Bij het opstellen van de vragenlijsten en interviewhandleiding (zie ook bijlage 3) is gebruikgemaakt van voorbeelden en theorie uit Cameron et al. (2010, p.172 e.v.), om theologische reflectie daarin ruimte te geven terwijl ook aan de praktijk gewerkt wordt. Daarnaast zijn een aantal dagopeningen die gemaakt zijn door collega's tijdens de zingevingdag gecodeerd en gebruikt als data. Voorbeelden hiervan zijn weergegeven in figuur 2.

Tijdslijn

Dit onderzoek heeft plaatsgehad gedurende een langere periode. De planning daarvan is weergegeven in bijlage 2 en schematisch weergegeven in tabel 1.

Tabel 1

Het onderzoek in een tijdslijn

Start van het schooljaar – Herintroductie van dagopeningen	Enquête – Inzicht in ervaringen van collega's	Outside group Focus meeting – Bespreking van voortgang en feedback	zingevingsdag – Creatief samenwerken aan dagopeningen	Evaluaties – Reflectie op impact en uitvoering en reflectie met leerlingen	Inside Group Focus meeting – verdieping en duiding
Hieraan voorafgaand geleerd waarvoor we staan als UDO, wie we zijn door te gaan voor waar we trots op zijn.	Geleerd dat collega's zich niet massaal verbinden aan de praktijk, de opgave is nog geen gedeelde opgave	Besproken hoe we collega betrokkenheid kunnen vergroten. Plannen voor praktische verbinding	Met elkaar geleerd; in groepen dagopeningen gemaakt. Het samenwerken in deze opdracht vergrootte de betrokkenheid	Leerlingen vinden de dagopening fijn.	De dagopening blijkt waardevol. Er is nieuwe taal waarmee de onderzoeker spreekt en aangesproken wordt.
We gaan voor herintroductie van dagopeningen	We leren van de collega's	We leren voor de collega's	We leren met elkaar	We leren dat ons kennis ontbreekt, om woorden te kunnen geven aan waarom het als fijn ervaren wordt	De onderzoeker kan meer inbrengen op basis van de vragen om meer verdieping
1 fragment uit field-notes	149 fragmenten, 32 codes, 5 thema's	35 fragmenten, 16 codes, 7 thema's	23 fragmenten, 11 codes, 3 thema's	52 fragmenten, 13 codes, 5 thema's	73 fragmenten, 24 codes, 7 thema's

De eerste ervaringen die in dit onderzoek worden geanalyseerd en beschreven, betreffen een enquête onder alle collega's over het werken met dagopeningen en de bespreking van deze resultaten binnen de werkgroep identiteit op 28 november 2024. Beide onderdelen zijn uitgewerkt in een transcript en vervolgens verwerkt in de analyse.

In februari 2025 is aan de docenten gevraagd om met hun leerlingen in gesprek te gaan over de dagopeningen en hiervan verslag te doen via een Forms-enquête. Hoewel slechts twaalf collega's een groepsinterview rapporteerden, leveren de reacties waardevolle inzichten op over de leerlingen.

Een volgende belangrijke stap in het proces betrof de zingevingdag op Goede Vrijdag. Hier waren alle 78 collega's aanwezig. Tijdens deze dag werden alle collega's uitgenodigd om in groepen van vier een dagopening te ontwikkelen rondom vooraf bepaalde thema's, zoals weergegeven in bijlage 4. In figuur 2 zijn 2 voorbeelden ter illustratie weergegeven. Ter ondersteuning had de werkgroep identiteit A3-formulieren voorbereid. Op de voorzijde werd ruimte geboden om de dagopening in een tijdplan uit te werken; op de achterzijde werd de CIMO-logica (Denyer et al., 2008) toegepast, waarbij respondenten werd gevraagd te reflecteren op het beoogde resultaat (Outcome), de specifieke context waarin de dagopening plaatsvindt (Context), de gekozen interventie (Intervention) en het onderliggende mechanisme dat men hoopte te activeren bij leerlingen (Mechanism) (zie figuur 2). De zestien door en voor collega's gemaakte dagopeningen, samen met de veldnotities van de voorbereidingen, maken deel uit van de data.

Tot slot is er een groepsgebesprek gevoerd met een aantal collega's over de dagopeningen en bredere identiteitsvragen. Vanuit de TAR-methodologie de "Insider group" (Cameron et al., 2010, p.63). Ook dit gesprek is getranscribeerd en geanalyseerd.

3.4 Validiteit en betrouwbaarheid

Om de interne validiteit te versterken is gebruikgemaakt van triangulatie (Sensing, 2022 p.174): dataverzameling is gegaan via enquêtes, groepsinterviews, observaties, field notes en uitgewerkte dagopeningen. Zo zijn verschillende perspectieven gebruikt voor een goed overzicht. Dit geldt eveneens voor de data-analyse, waarbij vanuit meerdere perspectieven (de deelvragen) is gekeken en expliciet gebruik is gemaakt van de vier stemmen van de theologie binnen de TAR-methodiek, om zo de betekenisgeving systematisch te onderzoeken en te duiden.

Om de betrouwbaarheid te waarborgen zijn de analysemethoden transparant beschreven en is de data gecodeerd en thematisch geanalyseerd (bijlage 5), uitgevoerd in Excel om de toegankelijkheid voor collega's te vergroten. Er is gebruikgemaakt van collegiale toetsing: meelezers hebben meegelezen met de codering en interpretatie van de data. Deze meelezers fungeerden als kritische gesprekspartners, wat een extra controle is en de betrouwbaarheid van de analyse heeft versterkt.

Bij de groepsbesprekken is gebruikgemaakt van een gespreksleidraad om de betrouwbaarheid te vergroten en is gewerkt met informed consent (bijlage 1), wat de ethische betrouwbaarheid versterkt. Door het iteratieve karakter van het onderzoek zijn bevindingen herhaaldelijk getoetst en plannen bijgesteld, wat de consistentie van de resultaten ten goede komt.

Een beperking in de betrouwbaarheid is dat niet alle collega's hebben deelgenomen aan het onderzoek, *mogelijk* juist degenen die zich minder verbonden voelen met de christelijke identiteit. Dit kan geleid hebben tot een gekleurd beeld. Desondanks is er sprake van een brede betrokkenheid en openheid in de dataverzameling, wat de betrouwbaarheid van de conclusies ondersteunt.

3.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk is de onderzoeksopzet toegelicht en is uiteengezet hoe de dagopening als christelijke praktijk binnen UDO is ontworpen, geïmplementeerd en onderzocht. Hierbij is gebruikgemaakt van principes uit de TAR-methodologie. Door vanaf de aanvang van het onderzoek systematisch theologische reflectie te integreren via de vier stemmen van de theologie, is beoogd de praktijk zowel inhoudelijk te verdiepen als theologisch te onderbouwen. De combinatie van ontwerpgericht en actiegericht onderzoek heeft geleid tot een cyclisch proces van evaluatie en bijstelling, waarbij zowel docenten als leerlingen betrokken zijn. In de volgende drie hoofdstukken worden de resultaten van deze onderzoeksactiviteiten gepresenteerd, waarin de achtereenvolgende deelvragen behandeld worden.

4 Resultaten (1) De dagopening

In dit hoofdstuk en twee volgende hoofdstukken worden de ervaringen, inzichten en reflecties van betrokkenen verwerkt. Deze worden thematisch weergegeven waarbij de hoofdstukindeling de deelvragen van het onderzoek volgt. Dit hoofdstuk behandelt de eerste deelvraag: “Hoe wordt de dagopening na implementatie beleefd als een zinvolle christelijke praktijk binnen UDO, gezien vanuit de voorwaarden van een christelijke praktijk (Jochimsen et al., 2006) en welke aspecten vragen nog om verdere verdieping”. Daarbij is onderzocht hoe er door de verschillende partijen gesproken wordt en hoe de dagopening in de praktijk functioneert.

4.1 Spreken over de dagopening

Het spreken over de dagopening wordt achtereenvolgens vanuit de perspectieven van de Outside-group, de Inside-group en de leerlingen weergegeven.

4.1.1 De werkgroep identiteit – de Outside group

Normerend; het is afgesproken en vastgelegd

De bespreking van de dagopening op UDO start met een analyse van de data door de werkgroep identiteit, ook wel aangeduid als de TAR Outside-group. Waar in het eerdere onderzoek (zie ook de toelichting in noot 1) gezegd moest worden dat er niets was vastgelegd over hoe vorm te geven aan de christelijke identiteit, richt dit onderzoek zich specifiek op de ontwikkeling daarvan binnen de praktijk van de dagopeningen. De werkgroep identiteit was unaniem van mening dat de dagopening “*gedaan moet worden*”. Dat is een afbakening, een norm; de dagopening vindt plaats wanneer het eerste of tweede lesuur de start van de dag vormt voor de betreffende klas. Daarover heeft de directie zich ook duidelijk uitgesproken en ging ervan uit dat het daarmee geregeld was. In de werkgroep werd dit besproken, uit de data blijkt dat dit voor iedereen in de werkgroep op een collega na duidelijk was en dat iedereen er ook achter staat. De werkgroep buigt zich over de vraag hoe de deelname te vergroten: “*ja oké dus, moeten we het draagvlak nog verder vergroten, daarover moeten we even overleggen*”

Vrijheid of sturing

In de normering van de dagopeningen is niets vastgelegd over hoe deze in te vullen. Gedacht werd – maar zonder enig oordeel of normering – dat er regelmatig gebruik wordt gemaakt van Oase, het blad voor dagopeningen dat iedereen ter beschikking heeft, dat anderen zelf een thema kiezen of bijvoorbeeld een stukje van het NOS-jeugdjournaal van de vorige dag terugkijken met de groep en daarover in gesprek gaan; “*Waarom ze geen gebruik maken van Oase? Ja, omdat ze het Journaal al gebruiken of ze vinden dat de Oase niet aansluit op de beleevingswereld van de leerlingen*”. Hoe en of we hierin als school sturend zouden moeten zijn, bleef in dit overleg van de Outside-group onbesproken.

Praktische organisatie

De werkgroep heeft de evaluatie van de dagopeningen van alle collega's uitgebreid besproken. In het gesprek stond de praktische invulling centraal en besprak men de vraag hoe we de collega's er beter bij kunnen betrekken. Onder andere door de directie daarbij actief om hulp te vragen: “*dan kunnen we ook vragen aan de teamleiders of ze daar even op willen wijzen*”. Praktisch ontstond vanuit de evaluatie van de enquête in dit gesprek het plan om er tijdens de zingelevingsdag tijd en aandacht aan te besteden door de collega's op die dag in een werkvorm iets met dagopeningen te laten doen; “*iets leuks rond dagopeningen*”. Ook werd de afspraak gemaakt om contact te hebben met Creathlon (de makers van Oase) over een mogelijke deelname aan de zingelevingsdag.

Betekenis en beleving

De data laat zien dat de deelnemers van de werkgroep de dagopening allemaal zinvol vonden. In de data draait het daarbij vooral om verbinding en relatie. Een collega vat samen: “*Je leert elkaar*

beter op een persoonlijk vlak kennen". Dit is het eerste thema dat terugkomt in de redenen die collega's in de werkgroep aangeven over het nut van het doen van een dagopening. Het kennen van de leerling krijgt een andere dimensie, waarbij een andere collega bevestigt dat dit niet alleen de individuele leerling maar ook de groep betreft. Een andere reden dat de dagopening als belangrijk wordt gezien, is dat het binnenkomen in de school, een andere setting, een andere omgeving, er een afbakening mee krijgt. De leerling laten "landen" is daarbij een meermalen te horen opmerking; *"Door tijd en aandacht te hebben voor het landen binnen de school hoop ik dat we een sfeer creëren waar leerlingen graag naar toe willen"*. Het ervaren van de school als een veilige plaats is een terugkerend thema.

4.1.2 De collega's – de Inside Group

Het denken van de collega's, de Inside group, over hun dagopeningen en de zin daarvan wordt zichtbaar uit drie databronnen; evaluatie van de enquêtes die gedaan werden onder alle collega's (met hun leerlingen), daarnaast ook door de door collega's gemaakte dagopeningen op de zingevingdag te onderzoeken en door het bijhouden van field notes bij vragen en gesprekken die daaromheen gedaan werden.

Wordt de dagopening gehouden?

Op de vraag of men dagopeningen doet is door collega's verschillend gereageerd. Deze vragen werden beantwoord door 48 van de 75 lesgevende collega's. Hiervan deed een klein deel (8 van de 48) *altijd* een dagopening; zij vinden dat belangrijk en waardevol. De meeste collega's (19 van de 48) gaven aan dat ze *meestal* een dagopening doen, 8 collega's gaven aan dat ze *de helft van de keren* daadwerkelijk een dagopening doen, als het van toepassing zou zijn. Hieruit volgt dat bij het overgrote deel (35 van de 48) ten minste de helft van de keren een dagopening werd gedaan.

Collega versus leerling

Wat de collega's aangaven komt niet³ overeen met wat de leerlingen erover invulden in de enquête die collega's met hen hebben ingevuld. Docenten die er met een groepje uit hun mentorklas over in gesprek gingen gaven aan dat de leerlingen specifieke vakken en docenten aangeven waar dagopeningen worden gedaan: *"soms worden dagopeningen gedaan bij bepaalde docenten"*. Uit de antwoorden op de enquête bleek niet, wat uit de onder collega's gehouden enquête wel te verwachten was, dat er vaker dan de helft van de schooldagen een dagopening wordt gehouden. De antwoorden neigden eerder naar *"soms"* dan naar *"meestal"* of *"de helft van de dagen"*. Dit is mogelijk ook veroorzaakt door *hoe* de dagopening wordt gehouden; er wordt bijvoorbeeld naar het NOS-jeugdjournaal gekeken, of naar aanleiding van een stelling een groepsgesprek gehouden. Het is mogelijk dat de leerling dat niet ervaart als een dagopening en dus niet het idee heeft dat er een dagopening werd gehouden.

Belemmeringen in uitvoering

Er zijn ook redenen om geen dagopeningen te doen. Een collega gaf aan niet te weten dat een dagopening tot de mogelijkheden behoort: *"Ik wist niet dat de dagopening een mogelijkheid is."* Deze collega had tot aan de enquête niets meegekregen over de praktijk van de dagopening. Andere collega's geven aan lang niet altijd een dagopening te doen, bijvoorbeeld omdat de lesstof in het gedrang komt. Tenslotte is er een collega die aangeeft dat bij een toets geen dagopening mogelijk is:

³ Bij deze uitspraak is geen rekening gehouden met de impact die de ontwikkeling gedurende het jaar heeft gehad. De leerlingen enquête door collega's werd begin februari ingevuld, er is daarna aandacht vanuit directie geweest voor de dagopeningen en een gezamenlijke activiteit op de zingevingdag heeft bijgedragen aan het draagvlak onder collega's.

hij wijst erop dat in de PTA⁴ is vastgelegd dat “de toets 50 minuten mag duren”. Een dagopening zou daaraan afbreuk doen.

Allemaal hetzelfde

Terwijl de werkgroep identiteit zich vanwege haar rol vooral focuste op het praktische en organisatorische, dat de docent überhaupt een dagopening doet, hadden verschillende van de collega's wel ideeën over de invulling. Een collega gaf aan: “*uniforme dagopening, hierdoor heeft iedereen hetzelfde en kunnen docenten onderling hierover spreken maar ook de leerlingen onderling*”. Deze collega gelooft dat het doen van een gezamenlijke dagopening effect kan hebben en benadrukt het belang van meer structuur door de gezamenlijke voorbereiding en eenzelfde thema voor het vergroten van het effect in school. Een andere collega deelde over dit onderwerp dat op zijn vorige school de docenten Levensbeschouwing wekelijks een dagopening verzorgden en deelden met alle collega's. Hij bood aan deze dagopeningen van twee jaren te delen voor het onderzoek, het blijken allemaal dagopeningen te zijn die aan een Bijbelgedeelte zijn gekoppeld⁵. Deze zijn centraal gemaakt door de docenten levensbeschouwing van de vorige school van deze collega. Met meerdere collega's gaf deze collega aan dat er meerwaarde ligt in een gezamenlijk thema van de dagopening voor iedereen. In de gesprekken komt niet aan de orde dat elke collega feitelijk hetzelfde thema zou kunnen hanteren, als iedereen het blad Oase gebruikt.

Waardevol

Ook een andere collega bevestigde het belang van de dagopening en vatte daarmee de algemene tendens samen: “*Ik vind de dagopening erg waardevol. Je bent op een andere manier met de kids in gesprek, wat je helpt ze beter te kunnen begrijpen.*” Belangrijke kernwoorden rondom het belang van dagopeningen zijn: inchecken, landen, omschakelen, verbinding, connectie, bezinning. Ook is de *relatie* met de leerlingen regelmatig terug te lezen. De dagopening werd benoemd als basis voor een goed pedagogisch klimaat. Daarbij is de rol van gastheer uit de zes rollen van de docent (Slooter, 2018) door één van de docenten genoemd: “*Het vervult zo ook een beetje de rol van de gastheer denk ik*”. Ook is aangegeven dat de dagopening een goede manier is om connectie te maken met de leerlingen, wat juist bij vmbo- leerlingen belangrijk gevonden wordt: “*Vmbo begint bij het maken van een connectie met de leerlingen. Een dagopening is voor dit doel een zinvolle tool*”. Enkele collega's verbonden de dagopening en het “landen” in school met een goed pedagogisch klimaat. Slechts een enkele collega vond de dagopening geen zinvolle praktijk voor de school. Hier is wel mogelijk dat er meer collega's zijn die deze mening delen; zij komen echter niet in het onderzoek naar voren.

4.1.3 De leerlingen

Fijn moment

Leerlingen kunnen de dagopening wel waarderen; dat komt meermalen terug in de data. Er werd opgemerkt dat dagopeningen bijdragen aan een gevoel van veiligheid en verbondenheid. De ruimte die geboden is voor eigen invulling, werd benut met onderwerpen als geluk, stress, pesten en maatschappelijke kwesties. Een collega verwoordt: “*leerling werd gepest in de 1e klas. Nu niet meer. Ze denkt wel dat een dagopening daarin kan helpen als het ook specifiek gaat over pesten*”. Een collega benoemde dat de leerlingen vroegen “*is er vandaag geen vraag?*”, toen de dag leek te starten zonder dagopening. Deze docent doet de dagopening meestal met de didactische werkvorm van een vraag of stelling waar de leerlingen op kunnen reageren. Het is mede afhankelijk van het onderwerp, maar over het algemeen kan gezegd worden dat de leerlingen de dagopeningen fijn vinden als opstartmoment van de dag, een docent schreef na zijn interview met leerlingen: “*ik denk dat dat fijn en waardevol voor*

⁴ Het PTA is het programma voor toetsing en afronding op een school. In het PTA is vrij precies vastgelegd welke toetsen gedaan worden en ook hoeveel tijd de leerlingen (afwijkend bij dyslectisch kind) daarover mogen doen. Een dagopening zou dan qua tijd echt aan het lesuur toegevoegd moeten zijn.

⁵ Dit betreft data uit een field note; het is niet in een van de geplande gesprekken of evaluaties naar voren gekomen maar tijdens een koffie-gesprek met deze collega.

de leerlingen is". Opvallend is dat dit "fijn" in gesprekken met de collega's eigenlijk geen onderwerp is geweest, terwijl de leerlingen zelf het wel benoemden en daar op een uitzondering na wel hetzelfde over dachten. Ze gaven aan dat het naast de bestaande onderwerpen mooi zou zijn om actualiteiten te bespreken. Daarbij is het NOS-jeugdjournaal genoemd, maar ook dat de aandacht voor het pesten een positieve invloed had voor een bepaalde leerling. De waardering van de leerlingen, "fijn moment", over de dagopeningen, gekoppeld aan het rituele aspect ervan is in de theoriestudie niet naar voren gekomen. Dit is een aspect dat verdieping vraagt.

Veiligheid

Hoewel de dagopening niet door alle leerlingen als bepalend werd gezien voor hun gevoel van veiligheid, gaven meerdere respondenten aan dat een dagopening bijdraagt aan een positief pedagogisch klimaat. Eén docent merkte op: *"Door de dagopening ervaar je een gevoel van veiligheid."* Een andere docent beschreef na zijn gesprek met leerlingen ook nuance: *"Ik denk niet dat de dagopening invloed heeft op het gevoel van veiligheid,"* en ook is aangegeven dat er invloed is van verschil in handelen van docenten, *"grote verschillen tussen het handelen van docenten [...] werkt onrust bevorderend."*, wat er op wijst dat de impact van de dagopening mede afhankelijk is van consistentie en inhoudelijke afstemming binnen het team.

Leerlingen constateren, zover het door de collega's werd vastgelegd een variatie in frequentie; sommige collega's starten dagelijks met een dagopening, anderen af en toe of helemaal niet. De leerlingen gaven daarbij aan het fijn is en dat collega's verschillende vormen hanteren, zoals het NOS-jeugdjournaal, vragen op het bord, of gesprekken over actuele onderwerpen: *"een paar geven aan dat jeugdjournaal bespreken een leuke manier is"*, *"leuk als het bv over een moord gaat gaf een leerling aan. Of over iets echt leuk wat spannend is"*. Dit brengt ons bij het volgende onderwerp; de praktijk.

4.2 De dagopening in de praktijk

Op basis van de verzamelde reacties is inzicht verkregen in de manier waarop de dagopeningen in de praktijk zijn vormgegeven en uitgevoerd. Vanuit de data zijn patronen, accenten en ontwikkelingen in de dagelijkse praktijk zichtbaar geworden die ik in deze paragraaf wil behandelen. Beginnend met een aantal feiten; de directie heeft bij de start van het schooljaar '24-'25 aangegeven dat er weer dagopeningen gedaan worden, als een van de zaken waarmee we helder willen uitstralen wie we als christelijke school willen zijn. Daarbij is normstellend weergegeven dat we dit altijd doen, als de klas deze dag start in het eerste of tweede lesuur van de lessentabel. Dat laat geen ruimte voor interpretatieverschillen. De docent is echter volledig vrij in hoe dat in te vullen, wel krijgt elke docent het blad "Oase" driemaandelijks ter beschikking, waarin voor iedere dag een dagopening beschikbaar is vanuit Bijbels perspectief, vanuit algemeen perspectief en vanuit Islamitisch perspectief. Er kan echter ook gekozen worden voor een geheel eigen invulling, los van Oase en de Bijbel.

Gehanteerde methode

In de praktijk is de dagopening zo verschillend ingevuld als maar mogelijk is; een collega maakte voor elke dag een stelling en laat de leerlingen (soms anoniem) reageren om dat dan te bespreken. Andere collega's gebruikten stukjes uit het NOS-jeugdjournaal om daarvanuit in gesprek te gaan met de leerlingen. Een grote groep gebruikte de Oase, *"Ik gebruik de Oase als kapstok voor klassengesprek"*. Daarin wordt per week een weekthema behandeld vanuit meerdere perspectieven waarvan de docent er een kiest. Enkele collega's kozen ervoor om dan specifiek het bijbel-perspectief te nemen; *"Zelf probeer ik zoveel mogelijk het gedeelte van de Bijbel te lezen uit Oase"*. Uit de feedback blijkt niet dat er collega's zijn die tijdens de dagopening bidden en slechts één keer benoemt een groep collega's *"een stil moment"* te creëren om de leerlingen de gelegenheid te geven om te reflecteren of bidden.

Consistentie

Uit het spreken over de dagopening door collega's en leerlingen blijkt dat de invulling niet consistent is. De norm die door de schoolleiding werd neergelegd *"er wordt een dagopening gedaan als..."* heeft niet zomaar geleid tot een praktijk. In de loop van het schooljaar (en na het invullen van deze enquêtes) is er wel verder gewerkt om het belang te benadrukken en hieraan is ook samengewerkt door dagopeningen vorm te geven. Er is daardoor wel een verschuiving te zien, vooral in de data van de Inside-group, de lesgevende collega's. Na aanvankelijke terughoudendheid, waarin bezwaren ingebracht werden tegen het uitvoeren van de dagopening, is later een verschuiving in dat beeld zichtbaar.

Groeiende betrokkenheid

Vanuit dit onderzoek zijn na de interventies om de dagopening breder gedragen te krijgen geen metingen gedaan om daarin verandering op te merken. Wel kan worden gesteld dat collega's zich, in een gezamenlijke inspanning na de enquête waaruit de meeste data is verkregen, op waarderende manier hebben ingezet voor de samenwerkingsopdracht rondom dagopeningen in de bezinningsdag. Er zijn prachtige resultaten uit dit samenwerken ontstaan, zie ook figuur 2. Vanuit het thema *"een nieuw begin"* heeft een groep collega's een dagopening gemaakt die gaat over jezelf en anderen vergeven. Zij nodigen de collega's uit om dit te introduceren met een eigen verhaal over vergeving. Bij een dagopening over het thema *"waarom is eerlijkheid belangrijk in het dagelijks leven?"* viel de betreffende groep collega's terug op het Bijbelverhaal van Petrus: *"die niet eerlijk was over zijn vriendschap met Jezus"*. Bij het thema *"Dankbaarheid – 1 Thessalonicenzen 5:18"* waar dus specifiek een Bijbeltekst aan het thema is gekoppeld, gaven de collega's als Outcome (wat hoop je te bereiken): *"1. Leerlingen 'gelukkiger' maken, 2. Stimuleren van delen / omzien naar de ander"*. Bij een thema over motivatie vond een groep een online lied om samen te luisteren en dan te bespreken. Een andere groep maakte bij het thema *"elkaar helpen"* het gedicht *"helpende hand"*:

*"Soms zit je even niet zo fijn
Alles lijkt tegen te zitten
Dan is het top als er iemand is
die blijft luisteren zonder te snikken
Een hand, een blik, een simpel woord
kan meer doen dan je denkt
Want samen zijn we sterker
als jij iets van jezelf schenkt
Dus kijk eens om je heen vandaag
misschien kun jij iets geven
een beetje steun, een beetje zorg
zo maak je mooier iemands leven"*

Een groep kwamen bij hun thema tot de conclusie dat er meer nodig is dan een paar minuten voor het betreffende thema en gaven aan dat dit ook prima een *"burgerschapsles of mentorles"* kon zijn of worden. Er is gedurende het schooljaar een ontwikkeling te zien waarbij collega's meer waarde hechten aan de dagopeningen dan voorheen.

Voorbeelden van uitgewerkte dagopening tijdens de zingevingsdag

Thema: 9. Vergeving – Het belang van vergeven en vergeven worden. (Mattheüs 6:14-15)

Praktische invulling: hoe zien jullie deze dagopening voor je?

1. Wat heb je nodig voor deze dagopening? (bijvoorbeeld digibord, Oase, whiteboardstiften)

Digibord om inzichtelijk/visueel te maken

2. Welke bron(nen) ga je gebruiken? (bijvoorbeeld Oase, verhaal, filmpje)

Concreet $\rightarrow$ voorbeelden uit de praktijk.

3. Hoe ga je de leerlingen betrekken bij deze dagopening? (bijvoorbeeld klassengesprek, opschrijven, tekenen, bewegen, moment van stilte)

4. Welke vragen ga je de leerlingen stellen of welke opdrachten ga je de leerlingen geven?

4. Welke vragen ga je de leerlingen stellen of welke opdracht(en) ga je de leerlingen geven?

Heb je iemand wel eens vergeven? Wat betekent goed maken voor jou? Heeft iemand jou wel eens vergeven? Hoe voelde dat? Wanneer was het laatzetst herstelgesprek geweest, wat heeft dit je gebracht?

5. Hoeveel tijd verwacht je nodig te hebben voor deze dagopening?

15-20 min. Verlenging van een dagpenning = burgerschapsles

Thema –Thema: 10. Dankbaarheid – Dankbaar zijn voor wat we hebben. (1 Thessalonicenzen 5:18)

Context

Beschrijf de context en waarom je dit thema belangrijk wilt maken.

Dankbaarheid is het vertrekpunt/basis voor "gelukkig zijn". Dankbaarheid ervaren/delen door ons iets (van jezelf) weg te geven.

Interventie	
-------------	--

Wat ga je inzetten (om het mechanisme in werking te zetten)?

- * filmpjes + vragen stellen
- * uitdaging / challenge

Mechanism

Wat wil je losmaken bij de leerlingen, welk mechanisme wil je aanspreken?

Referentie switchen:

- niet kijken naar anderen die het beter hebben, maar juist die het minder hebben.
- delen/omzien naar ander levert jezelf iets (ontbetaalbaar) op!

Outcome

Op welk effect hoop je met deze dagopening?

Leerlingen "gelukkiger" maken.
Stimuleren van delen/omzien
naar de ander (die het minder
heeft/eenzaam is)

4.3 Samenvatting

In antwoord op de onderzoeksvraag — “Hoe wordt de dagopening na implementatie beleefd als een zinvolle christelijke praktijk binnen UDO, gezien vanuit de voorwaarden van een christelijke praktijk (Jochemsen et al., 2006) en welke aspecten vragen nog om verdere verdieping?” — laat dit hoofdstuk zien dat de dagopening op UDO in potentie voldoet aan de voorwaarden van een christelijke praktijk zoals in hoofdstuk 2 beschreven, maar dat de daadwerkelijke beleving en uitvoering nog niet overal even stevig verankerd is. Ook is er geen gelijkgestemdheid over de dagopening. De praktijk van dagopeningen is in ontwikkeling. Zowel binnen de werkgroep identiteit als onder collega's groeit de waardering voor de dagopening. Deze waardering heeft niet bij iedereen een koppeling aan een christelijke invulling van de dagopening. Bij een deel van de collega's wordt gebruik gemaakt van Oase en de Bijbel om de thema's voor het voetlicht te brengen en te bespreken. De zingevingsdag met de

activiteit van samen dagopeningen ontwerpen heeft aan de waardering positief bijgedragen. De dagopening wordt door zowel collega's als leerlingen overwegend als zinvol ervaren. Ze draagt bij aan verbinding, pedagogisch klimaat en het "landen" in de school —wat aansluit bij de "devotional dimension" waarover van Dyk (2000, p.20) spreekt. Leerlingen waarderen vooral de rust, ruimte voor persoonlijke thema's en het gevoel van veiligheid. Een aspect dat daarbij om verdieping vraagt is het fijne van rituelen; waarom en hoe wordt dit door leerlingen gewaardeerd? Docenten benoemen de dagopening als een kans om leerlingen beter te leren kennen en betekenisvol contact te maken.

Toch maakt de data ook zichtbaar dat de uitvoering verschilt, wat leidt tot verschillen in ervaring bij leerlingen en een beperkte herkenbaarheid van de dagopening als praktijk in de school. Er is sprake van vragen om meer structuur, centrale ondersteuning en thematische afstemming. Dit komt zowel bij de werkgroep als bij de lesgevende collega's naar voren. Tegelijkertijd zijn er belemmeringen, zoals tijdsdruk, gebrek aan uniformiteit en beperkte betrokkenheid van collega's en leerlingen. Vanuit de data lijkt een schoolbrede aanpak met ruimte voor eigenaarschap en eigen invulling maar wel ondersteund door concreet materiaal en actuele thema's, kansrijk om de waarde en impact van dagopeningen te versterken.

De vrijheid voor eigen invulling stimuleert enerzijds creativiteit en maakt contextgerichte dagopeningen mogelijk. Tegelijkertijd leidt deze vrijheid tot onduidelijkheid en verschillen in beleving. Dat doet wat afbreuk aan het 'sociaal gevestigde' karakter van de praktijk (zie hoofdstuk 2.2, praktijken) en hierdoor ontbreekt een consistente uitvoering, waardoor de praktijk wat van haar vormende kracht verliest. De gegroeide betrokkenheid van collega's na de enquête en het samenwerken aan dagopeningen in de zingevingdag wijzen op een beweging richting meer gedeelde betekenis en collectieve verantwoordelijkheid.

De vragen en kritiekpunten vanuit de deelnemers bieden kansen om de dagopening verder te verdiepen als ritueel dat niet alleen functioneel, maar ook geestelijk en pedagogisch betekenisvol is. In het volgende hoofdstuk wordt onderzocht hoe het gebruik van principes uit de TAR daaraan heeft bijgedragen.

5 Resultaten (2) Theologisch luisteren: inzichten uit TAR

In de theorie is vastgelegd dat TAR een aantal doelstellingen heeft. Dit hoofdstuk onderzoekt hoe het werken met TAR theologische meerwaarde gaf aan het onderzoek. Dit hoofdstuk behandelt eerst het vierde doel uit de opsomming hieronder: *“het doen van theologische reflectie middels de “four voices, vier theologische stemmen”*. Daarna worden in paragraaf 5.2 achtereenvolgens de andere hier genoemde doelen beschreven (Cameron et al., 2010, p.64);

- De praktijk serieus nemen alsof die al trouw aan het evangelie is, maar wel op zoek gaan naar grotere trouw in een veranderende context.
- Het stellen van theologische vragen over het werk van kerkelijke organisaties en op geloof gebaseerde (faith-based) instanties.
- Systematisch data verzamelen, meer dan anekdotisch.
- het doen van theologische reflectie middels de “four voices”, vier theologische stemmen. (zie hoofdstuk 2.3)
- De praktische theologie laten fungeren als brug tot de bredere theologische taak.
- Het ondersteunen van verandering in geloof en handelen.

5.1 Luisteren naar de TAR stemmen

Bij dit onderzoek is gebruikgemaakt van principes uit TAR. In dit deel van het onderzoek wordt gekeken naar de invloed hiervan op het onderzoek en de ontwikkelcycli. Deze invloed is vooral zichtbaar waar de onderzoeker bewust op zoek is naar de vier stemmen van de theologie en deze vanuit de verschillende groepen in interactie brengt. De invloed is minder groot dan mogelijk geweest zou zijn als TAR eerder ingezet en ten volle benut zou zijn. Dit onderzoek werd echter gestart in een “rijdende trein”; een deel van de ontwikkelingen waren al in gang gezet en TAR beïnvloedt vooral hoe er gereflecteerd wordt in en vanuit het onderzoek zelf. Daarnaast functioneerde de Outside-group – de werkgroep identiteit – deels ook als Inside-group. Enkele van deze collega’s zijn lid van de werkgroep en tegelijkertijd ook lesgevend personeel. De kennis over TAR is gebruikt om te werken vanuit de gedachte van een Outside- en Inside-group, afhankelijk van de rol van de onderzoekseenheid op het moment van verzamelen van de data. Ook zijn principes uit TAR gebruikt bij het vaststellen van enquête- en gespreksvragen en bij het komen tot voorstellen voor ontwikkelingen. Dat heeft geholpen de data systematisch te verzamelen in het kader van het onderzoek, wat ook de praktijk verder heeft geholpen, bijvoorbeeld bij de beslissing om tijdens de zingevingsdag aandacht te hebben voor de dagopening. In deze paragraaf wordt alle data dus opnieuw bekeken, vanuit de vraag hoe de verschillende stemmen van de theologie hier zichtbaar zijn.

De normatieve stem

In het onderzoek is bij “normative theology” bekeken wat in de data terug te vinden is over theologische autoriteit. De normatieve theologische stem is in de context van de werkgroep identiteit, de Outside group, eigenlijk alleen impliciet te beluisteren in citaten over wat *“zou moeten”*. Opgemerkt werd bijvoorbeeld dat de Bijbel, al dan niet samen met Oase, gebruikt wordt voor de dagopening; echter, dat is niet als norm vastgelegd. In het groepsgesprek met de Outside group werd besproken hoe vanuit de schoolorganisatie eigenlijk niets is vastgelegd over wat het betekent om christelijke school te zijn, ook rond de dagopening; *“ik vind dat vastgelegd moet worden hoe je het dan doet”*. Het gesprek vormde een zoektocht naar betekenisvolle invulling van christelijke rituelen in onze pluriforme leer- en leefomgeving.

Bij de lesgevende collega’s, de Inside group, is de normatieve stem bij de evaluatie vooral hoorbaar in verwijzingen naar de christelijke identiteit van de school. Een collega vatte het samen en noemde de dagopening een *“Fijne start van de dag, passend binnen christelijke gedachtegoed en burgerschap”*. Daar is een veronderstelling op te merken dat een dagopening en christelijk onderwijs

bij elkaar horen. Ook reflecteerden collega's op wat zij verantwoord en goed vinden: *"Oase een goed medium vanwege de bijbel/realiteitscombi. Meestal komen er mooie gesprekken uit voort"*.

De formele stem

De stem van de formele theologie die de academische reflectie en professionele theologische vorming beschrijft, is weinig te horen. Het gebruik van bronnen zoals NOS-jeugdjournaal, Oase en verschillende Bijbelonderwerpen, die invulling geven aan de liturgie of hulpmiddel zijn om de dagopening te doen in de schoolcontext werd benoemd maar dit is niet verdiepend te noemen. Toch is er, in een aantal suggesties voor verdieping en scholing, wel wat op te merken in de data:

"Een workshop over het houden van dagopeningen.", "Doelgerichte dagopeningen, workshopachtig iets?", "Dat er ook echt een visie/techniek/doel achter zit.", "met collega's in gesprek over de dagopening en een training over het houden van dagopeningen.", "Wanneer er bepaalde lessen zouden zijn die iedere docent volgt krijg je misschien ook wel onderlinge gesprekken bij leerlingen."

Deze uitspraken tonen een verlangen naar bredere onderbouwing en professionalisering bij verschillende collega's. Luisterend naar deze vraag van de Inside-group heeft de werkgroep identiteit invulling gegeven aan een workshop over dagopeningen in de zingevingdag. De data laat in het onderzoek ook zien dat de Inside-group namens de leerlingen weergaf dat die de dagopening waarderen, fijn vinden. Hier zou de formele theologie gevolg aan kunnen geven door het "fijne van rituelen" te onderzoeken en in te brengen in de ontwikkeling.

De handelende stem

De stem van de "operant theology" is een belangrijk interpretatiekader binnen TAR, omdat het laat zien hoe theologie functioneert in de praktijk van elke dag, los van de formele reflectie of systematische onderbouwing. Beleving zoals deze in de context van toepassing is. Het wordt zichtbaar in de manier waarop collega's betekenis geven aan dagopeningen, hun keuzes voor bronnen (zoals het NOS-jeugdjournaal of Oase of de Bijbel) en hun beleving van wat past bij de leerlingen.

Deze stem is bij de Outside-group nauwelijks gehoord. Het gesprek ging over betrokkenheid van de collega's en de directie, ook hoe die zichtbaar wordt in de gehouden enquête. Er zijn geen expliciet geformuleerde *geloofsuitspraken*, wel onderliggende overtuigingen waar te nemen over wat zinvol of belangrijk wordt gevonden. Daarbij gaat het vooral om de eerder beschreven betrokkenheid van de collega's.

Bij de Inside-group kwam de stem van de operante theologie in de evaluatie sterker naar voren in de beschrijvingen van de dagelijkse praktijk en het laat grote verschillen in die beleving zien. Zo stelde een docent die laat zien hoe dagopeningen daadwerkelijk worden beleefd en uitgevoerd: *"ik zou kinderen iets van God mee willen geven, van zoeken naar wat er meer is"*. Een ander zei: *"Het geeft leerlingen de tijd om te landen, soms helpt het om een gesprek met de klas op gang te helpen"*. Het laat zien dat dit ook in een behoefte voorziet bij de betreffende collega.

De beleden stem

Espoused theology fungeert als een verbinding tussen de impliciete operante theologie en de formele theologie en vormt een belangrijk uitgangspunt voor kritische reflectie binnen TAR. De beleden stem is in het groepsgesprek met de Outside-group terug te horen in wat wel expliciet uitgesproken wordt als overtuigingen van collega's over de waarde, inhoud en vorm van dagopeningen. Deze overtuigingen worden zichtbaar in hoe zij spreken over het gebruik van bronnen (zoals Oase of het NOS-jeugdjournaal), hun pedagogische keuzes en hun normatieve uitspraken over de dagopeningen.

In de evaluatie bij de Inside Group werd dit zichtbaar in reflecties op de pedagogische en sociale functie van dagopeningen. Een docent zei: *"De leerlingen meegeven dat vorming meer is dan Engels, wiskunde en Nederlands."* Deze uitspraak laat iets zien van idealen die collega's hebben in hun onderwijspraktijk. Dit kwam ook tot leven bij het samen dagopeningen maken: *"leren om anderen en*

jezelf te vergeven", *"een moment van stilte"*, *"omzien naar elkaar"* zijn fragmenten uit de gemaakte dagopeningen. Dit verbindt de dagopening met religieuze en morele kaders. De analyse van de vier stemmen laat zien hoe de betekenis en praktijk van dagopeningen is.

Door deze stemmen in interactie te brengen, ontstond ruimte voor zowel kritische reflectie als theologische verdieping binnen het onderwijs. Dat is bijvoorbeeld gedaan door de werkgroep Identiteit bij de evaluatie van de onder alle collega's gehouden enquête. Door op basis van waar het wringt op zoek te gaan naar oplossingen kwam het initiatief van het samen ontwerpen van dagopeningen tijdens de zingevingdag tot stand.

5.2 Heeft TAR geleid tot wat TAR beoogt?

Deze paragraaf bekijkt de data vanuit de verschillende achtereenvolgende TAR-doelen zoals die bij het begin van dit hoofdstuk zijn verwoord vanuit Cameron et al. (2010 p.64).

Trouw aan het evangelie

In het methodedeel is beschreven hoe TAR bedoeld is om door de stemmen uit de vorige paragraaf met elkaar in gesprek te brengen, het zou moeten lukken om op zoek te gaan naar vergroten van "trouw aan het evangelie". Het meten daarvan als een kwantitatief onderzoeksgegeven zou gevraagd hebben om een 0-meting en een eindmeting, waarbij collega's konden aangeven bijvoorbeeld vaker gebruik te maken van de Bijbel bij de dagopening, of überhaupt vaker een dagopening te doen. Zo'n meting is niet gedaan. Wel zijn de kwalitatieve metingen in de loop van het schooljaar uitgevoerd en is een ontwikkeling te zien in de waardering van de dagopening. Waar in de eerste data – het gesprek met de Outside-group – nog nauwelijks gedacht werd in waarde, enkel de praktische invulling en de betrokkenheid van de collega's invulling kreeg, is bij de het ontwerpen van dagopeningen tijdens de bezinningsdag en in de laatste data met de Inside-group collega's inhoudelijke waarde en trouw aan het evangelie te bespeuren:

"Zelf probeer ik zoveel mogelijk het gedeelte van de Bijbel te lezen uit Oase.", "Ik zou kinderen iets van God mee willen geven, van zoeken naar wat er meer is.", "Belangrijke thema's over geloof en normen en waarden toevoegen.", "...verhaal rond Kerst, een leerling die echt wilde weten hoe het nou precies allemaal zat."

Dit laat zien dat door bewust op zoek te zijn naar waarde en er met elkaar aan te werken, men er ook eigenaar van wordt. De dagopeningen worden meer gezamenlijk gedragen.

Theologische vragen stellen

Het tweede doel dat door Cameron et al. (2010, p.64) gesteld wordt, is dat er theologische vragen gesteld worden over het werk van faith-based instanties. Daarbij is op te merken dat collega's zijn gaan nadenken over de christelijke identiteit van de school. Een collega zei in gesprek over de dagopening: *"Dit is een van de momenten dat wij onze Christelijke identiteit kunnen uitdragen"*. Een ander vulde aan; *"Daarmee bepaal je uiteindelijk ook een groot stuk van de identiteit van je school"*. Een andere collega refereerde aan dat de naam *"christelijke school voor vmbo"* die twee jaar geleden van het pand is gehaald en daarmee *"is er niets meer over"*. Zijn uitspraken maakten pijnlijk duidelijk dat verbetering in zijn optiek nodig is.

Systematisch data verzamelen

Bij dit doel van TAR is het wat verwarrend dat het in deze case ingebracht is in een thesis-onderzoek. Ik heb als onderzoeker naast het werken in TAR belangrijke aanvullende redenen om systematisch vragen te stellen en data te verzamelen. Dat is dus in dit onderzoek zeker gebeurd, zoals ook vastgelegd in het methodehoofdstuk (H3). Belangrijk is deze werkmethode vast te houden na het afronden van dit onderzoek.

Theologische reflectie met de vier stemmen

Dit gedeelte van de TAR-doelen is uitgewerkt in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk, omdat in het luisteren naar de vier stemmen eigenlijk alle doelen samenkomen.

Praktische theologie laten fungeren als brug tot de bredere theologische taak

Bij dit doel van TAR wordt bekeken of in het onderzoek de praktische theologie, hoe geloof en theologische inzichten vorm krijgen in het werk van de collega's, is te verbinden met diepere theologische reflectie. Kan wat we praktisch doen gekoppeld worden aan zingeving, Godsbeeld en de missie van de school. Een collega gaf aan dat de dagopening *"is een van de momenten dat wij onze Christelijke identiteit uitdragen"*. Een ander gaf aan dat hij, toen een leerling gepest (zie 4.1.3) werd, dit tijdens de dagopening een belangrijk thema maakte en het effect had. In de praktijk van alledag zijn dus wel signalen op te vangen over het verbinden van de praktijk aan missie. Het is de vraag hoe dit is beïnvloed door te werken met TAR. Wellicht is dat meer zichtbaar in het schurende dat ook zichtbaar wordt in de data, dat een collega aangaf; *"we doen nog lang niet wat we zeggen"* en een ander; *"niet iedereen begint met een dagopening"*.

Verandering in geloof en handelen

De bespreking hier zou voor een deel gelijk zijn aan het eerdergenoemde doel van *"vergroten van de trouw aan het evangelie"*. Daar is dit ook deels besproken; als de trouw aan het evangelie groter wordt, is dat een verandering in handelen. Dit doel omvat echter ook dat het (spreken over) geloven kan veranderen, dat bijvoorbeeld vanuit de praktijk kan blijken dat het geloof te veraf staat van wat mogelijk is. Waar er een onhaalbaar ideaalbeeld was, moet dit mogelijk bijgesteld worden naar een meer realistische kijk. Dit betreft zowel de collega's als de onderzoeker.

De collega's: De verandering bij collega's is dat het gesprek over persoonlijk geloof en over de dagopening gevoerd wordt, dat daarin een stukje schaamte weg is gevallen. Vooral het samenwerken op de zingevingsdag heeft daarop positieve impact gehad. Dat is zichtbaar in de gecreëerde dagopeningen (figuur 2). De collega's hebben dagopeningen ontworpen om deze in een bibliotheek te kunnen plaatsen en zo dagopeningen beschikbaar te hebben per thema. In de twee voorbeelden in figuur 2 hebben collega's gewerkt naar aanleiding van Bijbelgedeelten over vergeving en over dankbaarheid. In deze samenwerking is door collega's gekozen voor deze Bijbelgerelateerde onderwerpen en hebben ze er een dagopening van gemaakt. Beide Bijbelse thema's monden uit in het stimuleren van *"samen delen"* op basis van waarvoor je dankbaar bent en *"omzien naar elkaar"*. In een andere dagopening werd benoemd als doel; *"jezelf en anderen leren vergeven"*. Dit is in de schoolomgeving van de collega's nieuwe context en nieuwe taal.

De onderzoeker: Doordat ik als onderzoeker probeerde op afstand te staan tijdens het onderzoek en open op zoek ging naar antwoorden op de vragen, veranderde het gebruik van theologische reflectie mijn kijk op de dagopening behoorlijk. Ik heb in de praktijk gemerkt – door deze reflectie – wat het betekent om sensitief te zijn voor de context. Dit was in de theorie in hoofdstuk 2 al behandeld; meerdere citaten wijzen erop hoe belangrijk het is om aan te sluiten bij de context bij het introduceren van de dagopeningen. Het is helpend om in de community op zoek te gaan naar wat voor ons allemaal zin en waarde geeft aan de dagopening. Het leerde me dat een meer gesloten systeem van verplichting en uniformiteit in de dagopeningen contraproductief kan zijn, als dat betekent dat collega's zich er niet meer aan willen verbinden. Het denken en lezen rondom dit onderzoek heeft mij ook geleerd dat ik als christen in mijn omgeving geen eisende maar een dienende plaats heb en niet vanuit een *wetende* positie maar juist vanuit een *lerende* positie moet (blijven) staan. (Halík, 2025 p.43, Boele, 2021 p.118)

5.3 Samenvatting.

In dit hoofdstuk is onderzocht op welke manier het gebruik van de TAR-methodiek ruimte heeft gecreëerd voor theologisch gesprek rond dagopeningen. De vier stemmen van de theologie – de normatieve, formele, handelende en beledende stem – zijn richtinggevend geweest voor reflectie op de praktijk van dagopeningen in UDO. Hoewel TAR pas in een later stadium van de ontwikkeling is ingezet, gaf het een perspectief om de praktijk kritisch te analyseren en theologisch te duiden.

De normatieve stem klonk vooral impliciet door in de gesprekken binnen de werkgroep identiteit en in de reacties van collega's. Er werd gezocht naar betekenisvolle invulling van christelijke rituelen, maar zonder dat er sprake was van expliciete normstelling vanuit de organisatie. Het was meer een zoektocht naar identiteit binnen een pluralistische context, met ruimte voor persoonlijke interpretatie, maar ook behoefte aan richting.

De formele stem was weinig hoorbaar. Er was weinig sprake van academische of systematische theologische reflectie. Wel kwam in de data een behoefte naar voren aan professionalisering en verdieping, bijvoorbeeld in de vorm van workshops en gezamenlijke visievorming. Deze signalen waren aanleiding voor het organiseren van een workshop tijdens de zingevingdag, waarmee de formele theologie alsnog een stukje praktische invulling kreeg.

De handelende stem was vooral zichtbaar in de beschrijvingen van de dagelijkse praktijk van de collega's. Hun keuzes, ervaringen en intuïtieve afwegingen gaven inzicht in hoe theologie functioneert in de concrete onderwijscontext. Deze stem liet ook de verschillen in beleving en uitvoering van dagopeningen zien en een behoefte aan gezamenlijke kaders en rituelen.

De beledende stem kwam naar voren in expliciete uitspraken van collega's over de waarde en betekenis van dagopeningen. Deze uitspraken fungeerden als verbinding tussen praktijk en reflectie en vormden een basis voor gezamenlijke ontwikkeling. Door deze stem serieus te nemen, ontstond ruimte voor initiatieven zoals het gezamenlijk ontwerpen van dagopeningen.

De toepassing van TAR principes heeft in dit onderzoek bijgedragen aan een verdiept inzicht in de praktijk van dagopeningen. Er is een groei zichtbaar in de "trouw aan het evangelie" (zoals Cameron et al. (2010, p.64) dit beschrijven), waarbij dagopeningen inhoudelijk rijker en bewuster zijn geworden. Collega's benoemen vaker expliciet geloofselementen en verbinden deze met hun pedagogisch handelen. Ook worden (kritische) vragen gesteld over de identiteit van de school, wat duidt op een toegenomen bewustzijn en betrokkenheid.

Het systematisch verzamelen van data heeft geleid tot een zorgvuldige analyse van de praktijk, waarbij de vier stemmen van de theologie richting gaven aan de reflectie. Er zijn signalen zichtbaar van een brug tussen dagelijkse routines en deze theologische reflectie, al is dit een proces in ontwikkeling en is de vraag hoe dit na het onderzoek standhoudt. Er is sprake van verandering in geloof en handelen: collega's spreken meer open over geloof, werken samen aan dagopeningen en ontwikkelen nieuwe taal en vormen die passen bij hun context. TAR heeft zo bijgedragen aan een gedeelde, betekenisvolle praktijk die nog veel ruimte biedt voor verdere groei. Het volgende hoofdstuk duidt de geestelijke en relationele effecten die daarbij zijn opgemerkt.

6 Resultaten (3) Wat de dagopening brengt

Dit hoofdstuk behandelt bredere geestelijke en relationele effecten die opgemerkt zijn in UDO met betrekking tot de dagopeningen en hoe daarin het spreken en handelen van God is ervaren. Dit is in paragraaf 6.1 achtereenvolgens beschreven vanuit de data van de Outside-group, de Inside-group en van de leerlingen. Paragraaf 6.2 bespreekt wat opgemerkt is en niet in data is vastgelegd.

6.1 Spreken over wat de dagopening brengt

De Outside-group – de werkgroep identiteit

Hoewel uit de transcriptie blijkt dat de vergadering vooral praktisch en organisatorisch van aard was, zijn er aanwijzingen voor relationele effecten van de dagopening binnen UDO. Een collega in de werkgroep liet weten dat in haar optiek de dagopening invloed heeft op de sfeer in school, het *“is voelbaar”*. Ook is genoemd dat het gebruik van actuele thema's naast Oase, zoals het NOS-jeugdjournaal of de Week van Respect, aanleiding geeft tot *“diepere gesprekken in de klas”*.

Een belangrijk gegeven kwam niet voort uit de groeps gesprekken of enquêtes, maar uit mijn eigen ervaring als onderzoeker, vastgelegd in field notes. Dit beperkte zich niet tot de Outside-group, maar begon daar wel. Het onderzoek en het werken rond de dagopening leidden tot waardevolle koffiemomenten met gelovige, ex-gelovige en andersgelovige collega's. Zo vertelde een collega uit een groot gezin dat alle elf kinderen Bijbelse namen hadden gekregen. *“Ze hadden mij beter Thomas kunnen noemen,”* zei hij, *“ik geloof het niet.”* In enkele gesprekken gingen we voorbij aan de praktische invulling van de dagopening en zochten we samen naar wat ons ten diepste verbindt. Door het delen van persoonlijke reflecties over de betekenis van Christus in ons leven ontstond er soms een gevoel van gemeenschap en spirituele verbondenheid. Een collega merkte op: *“Ik ervaar God juist in de gesprekken met anderen.”*

De Inside-group – de lesgevende collega's

Hoewel bij de eerste evaluatie met de Inside-group veel collega's aangaven dat zij de dagopening niet (structureel) uitvoerden vanwege tijdgebrek of drukte, zijn er wel signalen van relationele waarde wanneer de dagopening wél plaatsvindt. Eén docent merkte op: *“Het biedt structuur, geeft ruimte voor wat er op dat moment speelt in de klas en er ontstaan gesprekken over onderwerpen die anders niet zouden ontstaan.”* Dit wijst op een relationeel effect: het creëren van ruimte voor echte ontmoeting. Een ander beschreef dit als *“Rustige start voor een betere concentratie,”* wat duidt op een vorm van geestelijke rust of voorbereiding. Toch overheerste in die eerste evaluatie de praktische worsteling met tijd en planning, waardoor de potentie van de dagopening als geestelijke of relationele praktijk vaak onbenut bleef.

Uit de *latere evaluatie* met Inside-group bleek de dagopening binnen UDO meer te zijn dan een ritueel begin van de schooldag. Het functioneerde als een moment voor verdieping en relationele verbinding. Deze collega's ervoeren dat het bespreken van geloofs- en levensvragen bijdraagt aan het beter leren kennen van leerlingen: *“Je bent op een andere manier met de kids in gesprek, wat je helpt ze beter te kunnen begrijpen.”* Ook is benoemd dat het delen van meningen en gevoelens leidt tot meer inzicht en empathie: *“Het is alsof het je helpt de puzzelstukjes van een persoon of groep op zijn plek te leggen.”* Geestelijk gezien biedt de dagopening ruimte voor zingeving en reflectie, al verschilt de mate waarin dit tot uiting komt: *“Ik zou kinderen iets van God mee willen geven, van zoeken naar wat er meer is. Dat komt vaak maar matig uit de verf.”* De dagopening draagt bij aan het zichtbaar maken van de christelijke identiteit van de school, maar vraagt om bewuste afstemming, tijd en draagvlak binnen het team. De dagopening wordt gezien als een waardevolle praktijk die op een goede manier invulling geeft aan de christelijke identiteit.

De leerlingen

Ook in gesprek met leerlingen bleek de dagopening in de praktijk meer te zijn dan een organisatorisch begin van de lesdag. De evaluaties van leerlingen en collega's maakten deze effecten zichtbaar. Zo biedt de dagopening ruimte voor persoonlijke reflectie en zingeving, bijvoorbeeld in een dagopening van een collega wiens leerlingen anoniem antwoorden op vragen als *“Waar word jij gelukkig van?”* of *“Hoe ga jij om met stress?”* Daarnaast draagt het ritueel bij aan gesprek over geestelijke zaken. Een collega deelde daarover:

“..verhaal rond Kerst, een leerling die echt wilde weten hoe het nou precies allemaal zat. Vervolgens ook de ruimte krijgen om dit uit te leggen, in een klas waar er niet lacherig over wordt gedaan, maar ik zelfs ben aangevuld door leerlingen.”

Dit laat zien dat de dagopening als christelijke praktijk bijdraagt aan geestelijke verdieping en ook dat de persoonlijke inbreng van de docent hierin een grote rol speelt.

6.2 Handelen en spreken van God

Nadat in de vorige paragraaf is vastgesteld hoe het spreken en handelen van God in de data tot uiting komt, richt deze paragraaf zich op het spreken en handelen van God binnen de dagopeningen en de andere ontwikkelingen. Ik probeer te verwoorden waar in de context en op welke wijze God werkzaam is en spreekt. Als onderzoeker ben ik zelf onderdeel van deze context; mijn ervaringen zie ik dan ook als een klankbord van wat zich daarin voltrekt.

De dagopening

In elke dagopening is er een mogelijkheid om de Bijbel – het Woord – open te doen, de meest letterlijke manier waarop het spreken van God hoorbaar wordt⁶. Dit is afhankelijk van de docent in kwestie. Ik ervaar persoonlijk met ingang van dit schooljaar de opdracht om met mijn klas de dag op te starten en de uitnodiging om daarbij Gods woorden te laten spreken. Heel letterlijk spreekt God zo, tot sommige leerlingen voor wie dit gewoon is, anderen die er niet in geloven en sommigen die erdoor geraakt worden, door het gesprek dat gevoerd wordt over de waarde. God spreekt op sommige momenten doordat het Woord wordt geopend.

Daarnaast zit er ook een geheim in rituelen zoals de dagopening (de Muynck, persoonlijke communicatie, 11 juli '25), iets wat we niet zichtbaar kunnen maken (niet bij de leerlingen, niet bij de leraren) - iets van het innerlijk. Is een kenmerk van een ritueel dan ook dat je vertrouwt op de werking ervan, ook als je het niet hard kunt maken? In de theorie (H2.2, praktijken) werd geconcludeerd dat (Visser-Vogel en de Munck, 2019 p.95) er vormende kracht is in rituelen, praktijken en liturgieën omdat er de onbewuste habitus in wordt gevormd. (Bothe-Smith en Dreyer (2014, p. 8) citeren daarover van Viviers dat rituelen vaak op een onnavolgbare manier functioneren: *“Rituele funksioneer dikwels op maniere wat nie rasioneel geantisipeer sou kon word nie”*. Toch, zeggen zij, kunnen de tastbare en zichtbare objecten een verband creëren tussen die objecten en de geestelijke en onzichtbare realiteit waarvan mensen zich niet altijd bewust zijn.

Communititeit

Eerder in dit onderzoeksverslag maakte ik er al melding van dat in gesprekken gemeenschap is ervaren. In gesprekken ging het over *“wie Jezus voor ons is”* en wat Hij voor ons betekent. Dat is eigenlijk niet direct gekoppeld aan de dagopeningen. Het is wel een nieuwe ervaring voor mij in de school, die mogelijk verbinding heeft met het onderzoek en het samenwerken aan dagopeningen in de zingevingdag. We weten van elkaar waar we staan maar we worden in zulke gesprekken ook bemoedigd en hebben dit – zo bespraken we – ook nodig, om ook op deze manier met elkaar in gesprek

⁶ In een van de colleges in het keuzevak Wijsheid in Praktijken van Leiderschap van Prof. dr. M.J. Kater kwam aan de orde dat er iets bijzonders gebeurt - God spreekt - door het luisteren naar het hoorbare woord van God.

te zijn. Daarnaast is opgemerkt dat het samenwerken aan de dagopeningen in de zingevingdag een opmerkelijk positief effect had op de betrokkenheid van de collega's. Door deze invloed op de beleefde betrokkenheid van de collega's, is er in het onderzoek een "voor de zingevingdag" en een "na de zingevingdag" is, waarbij een vergrote betrokkenheid opgemerkt is.

De ontwikkelingen

Moeilijker is om het handelen van God te verwoorden. Over het handelen van God belijdt de kerk met HC zondag 1 dat: *"zonder de wil van mijn hemelse Vader geen haar van mijn hoofd vallen kan, ja zelfs, dat mij alle.."* wat aangeeft dat Zijn hand overal in is. Toch bedoelt deze vraag hier meer en terwijl ik het een moeilijke vraag vond voor een onderzoek, zijn er ook wel voorzichtige antwoorden. Zaken die mij als onderzoeker raakten, bemoedigden en verder hielpen. Een voorbeeld is het gegeven dat ik in deze opleiding terecht kwam en zo volop de gelegenheid kreeg om te werken aan deze ontwikkeling. Een ander voorbeeld is een serieuze kwestie die speelde, of de school nog christelijk genoemd moest blijven. Er waren plannen voor een fusie met een andere school. Zonder dat ik daar invloed op had werd op een goede dag het besluit genomen dat deze fusie niet doorging en UDO een christelijke identiteit behoudt. De vraag is of dit een pragmatische keuze was van de VOG, of dat ik in zo'n keuze ook de hand van God mag zien. Dit besluit heeft de opening gecreëerd voor een revitalisatie van de identiteit. Een werkgroep identiteit werd opgezet en ik werd uitgenodigd deel te nemen. De vraag of je er de hand van God in mag zien stel ik ook bij de vergrote betrokkenheid door de zingevingdag; iemand zou kunnen zeggen dat Gods hand daarin is, een ander zou het een goede management tactiek noemen om mensen samen te laten werken aan een gedeelde opdracht. Het meest ben ik echter geraakt en verder geholpen door de gesprekken met collega's.

6.3 Samenvatting

In dit hoofdstuk is onderzocht welke bredere geestelijke en relationele effecten de dagopening heeft binnen de schoolcontext van UDO en hoe daarin het spreken en handelen van God is ervaren.

Bij de Outside-group blijkt uit de gesprekken dat de dagopening, hoewel vaak praktisch van aard, toch relationele impact heeft. Collega's bespreken dat invloed op de sfeer in de school voelbaar zou moeten zijn. Opmerkelijk is dat juist in informele gesprekken, zoals bij koffiemomenten, het gesprek over de dagopening uitmondt in betekenisvolle uitwisselingen over geloof en zingeving. Deze ontmoetingen overstijgen het ritueel en creëren ruimte voor gemeenschap en verbondenheid.

De Inside-group laat een verschuivend beeld zien. Aanvankelijk overheerst de praktische worsteling met tijd en planning, waardoor de dagopening vaak niet structureel wordt uitgevoerd. Toch worden er duidelijke waarden benoemd wanneer de praktijk wél plaatsvindt: het biedt structuur, rust en ruimte voor ontmoeting. In latere evaluaties komt sterker naar voren dat de dagopening bijdraagt aan verdieping, empathie en het beter leren kennen van leerlingen. Het blijkt een middel te zijn om de christelijke identiteit van de school zichtbaar te maken, waarbij er voldoende draagvlak en afstemming moet zijn.

Ook leerlingen ervaren de dagopening inmiddels als meer dan een organisatorisch begin van de dag. Zij waarderen de ruimte voor persoonlijke reflectie en gesprekken over levensvragen. Voorbeelden uit de praktijk tonen aan dat leerlingen openstaan voor geestelijke verdieping. De rol van de docent blijkt hierin cruciaal: diens persoonlijke inbreng en openheid bepalen in sterke mate de impact van de dagopening.

Tenslotte heb ik in paragraaf 6.2 verkend hoe het spreken en handelen van God zichtbaar wordt in de dagopeningen en bredere ontwikkelingen binnen de school. Deze reflectie, waarin ook mijn eigen ervaringen als onderzoeker zijn meegenomen, laat zien hoe Gods aanwezigheid wordt ervaren in woorden, ontmoetingen en onverwachte wendingen.

De dagopening blijkt dus een potentieel betekenisvolle praktijk die bijdraagt aan geestelijke verdieping, relationele verbinding en het vormgeven van de christelijke identiteit van de school.

7. Discussie, slotconclusie en aanbevelingen:

Discussie

Interpretatie van de resultaten in het licht van de theorie

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat de dagopening binnen UDO zich ontwikkelt tot een betekenisvolle praktijk, al verloopt niet alles vlekkeloos. In het licht van de theorie van Jochemsen et al. (2006) blijkt dat de dagopening voldoet aan kenmerken van een christelijke praktijk, zoals samenwerking, gemeenschappelijke doelen en pedagogische betrokkenheid. Toch is de praktijk onvoldoende verankerd om als collectief gedragen ritueel te functioneren.

In de theorie (H2.2, De dagopening vormgeven in UDO) werd geconcludeerd dat de dagopening in de context van UDO aan een aantal voorwaarden dient te voldoen, te weten: (1) voor iedereen aanvaardbaar, (2) met een stuk gezamenlijkheid en uniformiteit door dezelfde thema's te behandelen waarbij een kader gegeven wordt en ruimte is voor Bijbellesing, en (3) dat ook de docenten met elkaar dagopeningen doen. Het onderzoek bevestigt het belang van een aanvaardbaar kader voor alle betrokkenen. Uniformiteit en support daarin wordt door sommigen gewenst, maar roept bij sommigen ook weerstand op, mogelijk door het gevoel van verliezen van autonomie. Over het doen van dagopeningen als docenten samen is in het onderzoek niet echt data ontstaan, hoewel er door directie gehoor aan werd gegeven door gezamenlijke docentenvergaderingen te starten met een stukje bezinning.

In het onderzoek is zichtbaar geworden wat werd beschreven naar aanleiding van Augustinus (2000) en Dewey en Boydston (1985), (H2.1, gemeenschap) over gemeenschap en het vergroten van de betrokkenheid door iets gezamenlijks te doen. Dit functioneerde bij het samenwerken aan dagopeningen in de zingevingsdag. Alle collega's hebben vanuit eenzelfde gedachte samengewerkt, afgestemd over hun onderwerp en dagopeningen vormgegeven. Dat heeft het draagvlak en de betrokkenheid vergroot.

In de theorie ontbreekt de verdieping en thematisering van de dagopening als een *ritueel*. Uit het onderzoek blijkt dat dit een relevant aspect is, het heeft een verbinding met dat leerlingen de dagopening fijn vinden. Deze ervaring vraagt om nieuwe theologische reflectie. Binnen TAR-onderzoek is dit logisch: door gezamenlijk theologisch te reflecteren worden impliciete vragen expliciet gemaakt. Het beantwoorden daarvan en het proces van gezamenlijke reflectie leidt tot nieuwe taal binnen de school en een verdiept begrip van geloof en zingeving.

Een ander terugkerend thema is veiligheid in relatie tot dagopeningen. Niet dat de dagopening unaniem ervaren wordt als veiligheid verhogend, soms wordt dat juist ontkend. De relatie tussen dagopeningen, identiteit en ervaren veiligheid moet verder worden onderzocht.

Spanningen en dilemma's in de praktijk

Het onderzoek brengt naast inhoudelijke reflectie op de dagopening, ook enkele praktische spanningen en dilemma's aan het licht die zich voordoen in de dagelijkse uitvoering. Een eerste spanningsveld betreft de verhouding tussen vrijheid enerzijds en herkenbaarheid en gemak anderzijds. De ruimte voor eigen invulling wordt door collega's als waardevol ervaren, maar leidt ook tot fragmentatie. Dit roept de vraag op in hoeverre een christelijke praktijk, en specifiek de dagopening, gebaat is bij uniformiteit. De literatuur benadrukt het belang van gedeelde rituelen voor identiteitsvorming, zie hoofdstuk 2.1, maar in de praktijk blijkt dat veel sturing weerstand oproept door de diverse achtergrond van de collega's. Hier ligt een spanningsveld dat vraagt om een doordachte balans tussen eigenaarschap en gezamenlijke kaders. (zie ook H2.2, de dagopening vormgeven op UDO)

Het onderzoek toont ook aan dat de toepassing van de TAR-principes waardevol is geweest door het doen van theologische reflectie. De vier stemmen van de theologie boden een bruikbaar kader om de praktijk te analyseren. Opvallend is daarbij dat de formele stem – de systematische theologische reflectie – nauwelijks hoorbaar was. De professionele toerusting ontbreekt, vinden

collega's. De workshop tijdens de zingevingdag gaf een eerste aanzet. Toch rust op de directie en de werkgroep identiteit de opdracht om het team professioneel toe te rusten, waarbij de vrijheid niet in het gedrang komt.

Beperkingen van het onderzoek

Veel van de collega's hebben actief bijgedragen aan dit onderzoek. Er zijn echter ook collega's die er niet aan deelnamen. Zij hebben – hoewel ze mogelijk de dagopening niet wenselijk vinden – geen stem gehad in het onderzoek.

Het onderzoek en het gebruik van principes van de TAR-methode vond pas in een later stadium plaats, waardoor de methodiek niet vanaf het begin richtinggevend was. Ook is de data beperkt tot de context van UDO, wat de generaliseerbaarheid van de bevindingen wat beperkt. Desondanks bieden de resultaten waardevolle inzichten voor scholen die zoeken naar manieren om christelijke praktijken betekenisvol vorm te geven in een pluriform christelijke onderwijsomgeving.

Wat betreft de geestelijke en relationele effecten, laat het onderzoek zien dat de dagopening bijdraagt aan verdieping, verbinding en zingeving. Toch blijft de vraag in hoeverre deze effecten structureel zijn of vooral incidenteel optreden bij gemotiveerde collega's. De informele gesprekken die ontstonden rond de dagopening wijzen op een potentieel voor gemeenschapsvorming, maar ook hier geldt dat dit niet vanzelfsprekend is. De uitdaging ligt in het creëren van een cultuur waarin deze gesprekken niet toevallig, maar vanzelfsprekend zijn.

Eindconclusie

De herintroductie van de dagopening binnen UDO, vormgegeven als christelijke praktijk en begeleid door principes uit de TAR-methodiek, blijkt een betekenisvolle impuls te geven aan de zoektocht naar christelijke identiteit in een pluriforme schoolcontext.

Uit de eerste deelvraag blijkt dat de dagopening door veel collega's en leerlingen als waardevol wordt ervaren. Dat gold – verrassend – al bij een eerste enquête, terwijl toen behalve een melding over dagopeningen door de directie nog niets was gedaan om draagvlak te creëren. De dagopening draagt bij aan pedagogische rust, relationele verbinding en het 'landen' in de schooldag. Tegelijkertijd is de praktijk nog niet breed genoeg verankerd om het een collectief gedragen christelijke praktijk te noemen. Vrijheid in invulling stimuleert creativiteit, maar leidt ook tot fragmentatie en roept vragen op over herkenbaarheid en gedeelde kaders. De dagopening als praktijk vraagt om verdere verankering.

De tweede deelvraag toont aan dat het werken met de vier stemmen van de theologie een goede manier is om impliciete overtuigingen, spanningen en verlangens binnen de schoolpraktijk zichtbaar te maken. De operante en beleden stemmen kwamen sterker naar voren in de data, terwijl de formele stem – de systematische theologische reflectie – onderbelicht bleef. Hierin bood TAR een kader waarin collega's uitgenodigd werden om hun ervaringen te delen, vragen te stellen en samen te zoeken naar nieuwe taal voor geloof en identiteit.

De derde deelvraag bracht bredere geestelijke en relationele effecten aan het licht. De dagopening blijkt, wanneer zij met aandacht wordt vormgegeven, bij te dragen aan een cultuur van openheid, vertrouwen en verbondenheid. Leerlingen waarderen de ruimte voor persoonlijke reflectie en gesprek en collega's ervaren dat de dagopening helpt om leerlingen beter te begrijpen en dichterbij te komen. In informele gesprekken ontstond ruimte voor het delen van geloofservaringen, wat wijst op een potentieel voor gemeenschapsvorming. De zaken die in H6.2 (ontwikkelingen) zijn benoemd, zijn hoopgevend voor een verdere ontwikkeling, het laat zien hoe Gods aanwezigheid wordt ervaren in woorden, ontmoetingen en onverwachte wendingen.

De dagopening blijkt in staat bij te dragen aan het vormen en verdiepen van de christelijke identiteit van de school. Het is meer dan een ritueel begin van de dag: een levende praktijk in ontwikkeling, waarin identiteit, gemeenschap en geloof tastbaar worden. Het is mogelijk deze te verdiepen tot een praktijk die niet alleen functioneel, maar ook geestelijk en pedagogisch betekenisvol is.

Aanbevelingen

Opzetten van de dagopening

Voor het kaderen van de dagopening is meer nodig dan hoe het afgelopen jaar werd opgestart, met een mededeling bij de jaaropening: *“we gaan weer dagopeningen doen als de leerlingen de dag starten in lesuur 1 of 2”*, en de docenten te voorzien van een boekje *“oase”* om eventueel te gebruiken. Zoals ook in de theorie (H2.2) en in de discussie is weergegeven, is nodig kaders aan te geven, in de context van de pluriforme school is daarbij goed om (1) te werken met vaste thema's (die gekoppeld kunnen zijn aan *“oase”*) en waar de werkgroep Identiteit aanvullende content kan aanleveren, (2) vanwege de autonomie van docenten wel de vrijheid te geven voor eigen invulling, maar wel vragen te participeren in de thema's, en (3) als schoolleiding vast te houden aan de ingezette traditie van elke gezamenlijke meeting te starten met een stukje bezinning. Het starten van het nieuwe schooljaar biedt uitstekende kansen om hieraan te werken.

Suggesties voor vervolgonderzoek of praktijkontwikkeling

Het verdient aanbeveling verder te onderzoeken dat de leerlingen de dagopening fijn vinden, waaruit blijkt dat rituelen belangrijk zijn. Tot nu toe was dit geen belangrijk onderwerp in de gesprekken van de werkgroep identiteit, maar de dagopening als ritueel alsook andere rituelen kunnen verbindend zijn in de school. Het onderzoeken waarom dit zo is en dat inbrengen als theorie bij de dagopeningen brengt nieuwe taal in de school. Dat laat ook zien, gecombineerd met de vragen van collega's over het invullen, beschreven bij de formele stem in hoofdstuk 5.1, dat ik als onderzoeker en wellicht later in mijn *“gewone rol”* in de werkgroep de ruimte moet nemen om dit en andere theologische onderbouwingen in te brengen.

Levend houden

“praktijken zijn samenhangende vormen van sociaal gevestigde activiteiten” (Jochemsen et al., 2006) Om de dagopening *“gevestigde”* praktijk te laten zijn, is het *“levend houden”* een belangrijk thema. Het lijkt waardevol om op dit vlak enkele initiatieven te nemen of voort te zetten.

1. De werkgroep identiteit heeft een belangrijke rol bij de dagopeningen. Borg die rol. Borg ook als directie wie we als school willen zijn en waarvoor we willen staan.
2. Een sharepoint pagina beheren, waarop dagopeningen gedeeld worden maar collega's ook ideeën kunnen opdoen over didactische werkvormen bij hun dagopeningen.
3. Uitgewerkte dagopeningen op lesbrief aanleveren bij bijzondere momenten. Door deze op die momenten aan te leveren is er ook een directe reminder op dat moment. Dit is een belangrijke taak voor de werkgroep identiteit.
4. Een aanbeveling voor de directie is er aandacht op te blijven vestigen en zelf ook *“dagopeningen”* te blijven doen; een moment van bezinning bij het starten van personeelsvergaderingen.
5. De zingevingdag op goede vrijdag standaard invullen met het doordenken over de identiteit, in de breedste zin van het woord.
6. Laat de werkgroep identiteit onderzoeken hoe *rituelen* een gewenste rol kunnen invullen en hoe de relatie is tussen *veiligheid* en dagopeningen en identiteit. Dat onderzoek kan een nieuwe verbondenheid teweegbrengen rondom de dagopeningen en nieuwe taal inbrengen om de waarde te beschrijven en beleven.

Literatuur

- Augustinus, A. (2000). *Het huis op de rots: verhandeling over de bergrede*. Augustijns instituut, Eindhoven
- Barnard, W. J. (red.) (1980). *Staan voor God* (15de editie). Nederlands Bijbelgenootschap.
- Bertram-Troost, G. D., Versteegt, I., van der Kooij, J. C., Nes, I., & Miedema, S. (2015). *Om eigenheid en openheid. Inspiratie, motivatie en levensbeschouwing van docenten in het christelijk voortgezet onderwijs*. Verus.
- Biesta, G. (2018). *Levensbeschouwelijke vorming en de pedagogische opdracht van de school: Over levensbeschouwelijke identiteit en religieuze volwassenheid*. Geraadpleegd op 2 feb 2024, van <http://bura.brunel.ac.uk/handle/2438/16251>
- Boele, K. (2021). *Van zuil naar zout. Christelijk onderwijs in een seculier klimaat*. Kokboekencentrum uitgevers.
- Bothe-Smith, S., & Dreyer, Y. (2014). Die betekenis van ritueeltheorie vir rousmartpastoraat. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, 70(3), Art. #2770. Geraadpleegd op 21-7-2025, van <https://doi.org/10.4102/hts.v70i3.2770>
- Butler, J. (2020) "Prayer as a Research Practice?: What Corporate Practices of Prayer Disclose about Theological Action Research." *Ecclesial Practices* 7, no. 2 (2020): 241-257
- Cameron H., Bhatti, D., Duce, C., Sweeney, J., & Watkins, C. (2010). *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology*. SCM Press.
- Cameron, H., & Duce, C. (2013). *Researching Practice in Mission and Ministry: A Companion*. SCM Press.
- De Muynck, B. (2016). De dagopening: een deur naar betekenissen. In H. Vermeulen (Red.), *Gids, Volg het Spoor*. lectoraat Christelijk leraarschap. <https://www.driestar-educatief.nl/getmedia/99a625b6-8186-42e4-8f95-a4bb8ae00dcc/De-dagopening.pdf>
- De Muynck, A., & Kunz, A. J. (2021). *Gidsen: een Christelijke schoolpedagogiek*. KokBoekencentrum uitgevers.
- Denyer, D., Tranfield, D., & Van Aken, J. E. (2008). Developing Design Propositions through Research Synthesis. *Organization Studies*, 29(3), 393–413. <https://doi.org/10.1177/0170840607088020>
- Dewey, J., & Boydston, J. A. (1985). *Democracy and education 1916*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA04318344>
- Doorewaard, H., Kil, A. J., & Ven, A. (2019). *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek: een praktische handleiding*. Boom.
- Graham, E., Walton, H., & Ward, F. (2019). *Theological Reflection: Methods, 2nd edition*. SCM Press.
- Grever, M. (2009). *Geen identiteit zonder oriëntatie in de tijd. Over de noodzaak van chronologie*. BMGN - Low Countries Historical Review, 124(3), 438–451. <https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.7015>
- Halík, T. (2025). *Dromen van een nieuwe morgen: thuiskomen in een vernieuwd christendom*. KokBoekencentrum.nl.
- Hoogland, J. (red.). (2017). *Tevreden met goed onderwijs? De beperkte maakbaarheid van onderwijs*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn.
- Jochimsen, H., Kuiper, R., & Muynck, A. (2006). *Een theorie over praktijken: normatief praktijkmodel voor zorg, sociaal werk en onderwijs*. Buijten & Schipperheijn
- Log in met Boom Uitgevers*. (z.d.). https://www.praktijkgerichtkwalitatiefonderzoek2edruk.nl/formats__modellen

- Nagel-Herweijer, C., & Visser-Vogel, E. (2017). Publicatie “De Bijbel op school: een onderzoek naar bijbelgebruik in het protestants-christelijke onderwijs.” In *Verus.nl*. Geraadpleegd op 10 oktober 2024, van <https://verus.nl/publicaties/de-bijbel-op-school>
- Nouwen, H. (1999). *Eindelijk thuis: Gedachten bij Rembrandts “De terugkeer van de verloren zoon”*. Lannoo NV.
- Osmer, R. R. (2008). *Practical theology: An Introduction*. Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Renkema, E. (2023, 7 september). Het mooie van rituelen op school. In *Verus*. Geraadpleegd op 9 februari 2025, van <https://verus.nl/blogs/dit-is-het-mooie-van-rituelen-op-school>
- Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2019). *Methoden en technieken van onderzoek* (8ste editie, Vol. 2019). Pearson Benelux bv.
- Sensing, T. (2022). *Qualitative Research, second edition: A Multi-Methods Approach to Projects for Doctor of Ministry Dissertations*. Wipf and Stock Publishers.
- Slooter, M. (2018), *De zes rollen van de leraar*, Uitgeverij Pica.
- Van Dyk, J. (2000). *The Craft of Christian Teaching: A Classroom Journey*. Dordt Press.
- Van Turnhout, K., Andriessen, D., Andriessen, D., & Cremers, P. (2023). *Handboek ontwerpgericht wetenschappelijk onderzoek: ontwerpend onderzoeken in sociale contexten*. Boom.
- Veugeliers, W., Stolk, V., & Bron, J. (2015). *Op zoek naar gedeelde waarden*. slo. Geraadpleegd op 2 februari 2024, van <https://slo.nl/publish/pages/3031/op-zoek-naar-gedeelde-waarden.pdf>
- Visser-Vogel, E., & Muynck, A. (2019). *Hier ben ik: een christelijk perspectief op persoonsvorming in het onderwijs*. Driestar.

Samenvatting:

Deze thesis onderzoekt de introductie van de dagopening als christelijke praktijk binnen UDO, een vmbo-school met een pluriform-christelijke identiteit. De centrale onderzoeksvraag is: *Draagt de dagopening, geïmplementeerd met principes uit de Theological Action Research (TAR)-methodiek, bij aan het vormen en verdiepen van de christelijke identiteit van UDO en hoe wordt daarin het spreken en handelen van God ervaren?*

Het onderzoek is uitgevoerd als ontwerpgericht actieonderzoek, waarbij de onderzoeker actief deelnam aan de praktijk. De werkgroep identiteit (Outside group), lesgevende collega's (Inside group) en leerlingen vormden de onderzoekseenheden. Door middel van enquêtes, groepsgesprekken, observaties, field notes en gezamenlijk ontwikkelde dagopeningen is onderzocht hoe deze praktijk wordt beleefd en welke effecten zij heeft op de school.

De resultaten laten zien dat de dagopening, mits gekaderd aangeboden en bewust en persoonlijk vormgegeven, bijdraagt aan zingeving, ontmoeting en het zichtbaar maken van de christelijke identiteit. Leerlingen waarderen de dagopening als een rustgevend en verbindend moment. Docenten ervaren het als een kans om relaties te verdiepen en betekenisvolle gesprekken te voeren. De dagopening blijkt bovendien bij te dragen aan een positief pedagogisch klimaat en het gevoel van veiligheid op school.

De toepassing van principes uit de TAR-methodiek heeft geholpen om theologische reflectie te integreren in de praktijk. Door het luisteren naar de vier stemmen van de theologie (normatief, formeel, handelend en beledend) ontstond ruimte voor verdieping en dit bracht nieuwe taal in de school. Hoewel de formele theologische stem slechts beperkt hoorbaar is, is er wel behoefte aan professionalisering en gezamenlijke visievorming.

Tegelijkertijd blijkt de praktijk kwetsbaar. De uitvoering is niet overal consistent en er zijn spanningen tussen vrijheid en herkenbare uniformiteit. De dagopening wordt niet door alle collega's structureel uitgevoerd, wat de herkenbaarheid en vormende kracht ervan beperkt. Wel is er sprake van groeiend draagvlak en betrokkenheid, mede dankzij gezamenlijke initiatieven zoals de zingevingsdag.

De dagopening blijkt een betekenisvolle praktijk in ontwikkeling, die bij kan dragen aan de vorming van een gedeelde identiteit en geestelijke verdieping binnen een pluriforme schoolcontext zoals die van UDO. Deze thesis biedt handvatten voor verdere implementatie en reflectie op christelijke praktijken in het onderwijs.

Abstract

This thesis examines the introduction of the daily opening as a Christian practice within UDO, a secondary vocational school with a pluralistic Christian identity. The central research question is: *"Does the morning assembly, implemented using principles from the Theological Action Research (TAR) methodology, contribute to shaping and deepening the Christian identity of UDO, and how is God's word and action experienced in this?"*

The research was conducted as design-oriented action research, in which the researcher actively participated in the practice. The school identity committee (Outside group), teaching colleagues (Inside group) and students formed the research units. Through surveys, group discussions, observations, field notes and jointly developed morning assemblies, the study investigated how this practice is experienced and what effects it has on the school culture.

The results show that the morning assembly, provided it is consciously and personally designed, contributes to meaning, encounter and the visibility of Christian identity. Pupils appreciate the morning assembly as a calming and connecting moment. Teachers experience it as an opportunity to deepen relationships and have meaningful conversations. The morning assembly also appears to contribute to a positive pedagogical climate and a sense of safety at school.

The application of principles from the TAR methodology has helped to integrate theological reflection into practice. Listening to the four voices of theology (normative, formal, active and professed) created space for deepening and brought new language into the school. Although the formal theological voice is only audible to a limited extent, there is a request for professionalisation and joint vision development.

At the same time, the practice appears to be vulnerable. Implementation is not consistent everywhere, and there are tensions between freedom and recognisable uniformity. The daily opening is not carried out systematically by all colleagues, which limits its recognisability and formative power. However, there is growing support and involvement, partly thanks to joint initiatives such as the meaning day.

The morning assembly appears to be a meaningful practice in development, which can contribute to the formation of a shared identity and spiritual deepening within a pluralistic school context. This thesis offers tools for further implementation and reflection on Christian practices in education.

Bijlagen

1. Toestemmingsverklaringformulier (informed consent)
2. Onderzoeksplanning.
3. Gespreksleidraad evaluatie
4. de thema's voor de dagopeningen
5. data gecodeerd – een voorbeeld uit de data

Bijlage 1a: Toestemmingsverklaringsformulier
(informed consent)

Onderzoeker Naam: Bennie Polinder

E-mail: b.polinder@veluwseonderwijsgroep.nl

Telefoon: 06-5430 2528

Titel onderzoek: De Herintroductie van de Christelijke Dagopening in UDO: Een Onderzoek naar Theological Action Research (TAR) en de Invloed op de Schoolidentiteit

Theological University of Apeldoorn

serving knowledge

Beste deelnemer,

Wilt u dit formulier goed doorlezen en als u akkoord gaat met alle genoemde punten, dit formulier ondertekenen?

- Ik heb de informatiebrief gelezen. Ook kon ik vragen stellen. Mijn vragen zijn goed genoeg beantwoord. Ik had genoeg tijd om te beslissen of ik meedoe.
- Ik weet dat meedoen vrijwillig is. Ook weet ik dat ik op ieder moment kan beslissen om te stoppen met het onderzoek. Ik hoef dan niet te zeggen waarom ik wil stoppen.
- Ik begrijp dat de gesprekken zullen worden opgenomen en uitgeschreven. Het verkregen audiomateriaal en uitgeschreven tekst zal alleen voor analyse worden gebruikt en niet openbaar gemaakt worden.
- Ik weet dat voor de controle van het onderzoek sommige mensen mijn persoonlijke gegevens kunnen inzien; deze staan vermeld in de informatiebrief. Ik geef deze mensen toestemming om mijn gegevens in te zien voor deze controle.
- Ik weet dat de gegevens vertrouwelijk zullen worden behandeld en dat resultaten van het onderzoek alleen anoniem aan derden bekend gemaakt zullen worden.
- Ik geef toestemming om mijn gegevens nog 10 jaar na dit onderzoek te bewaren.
- Ik wil meedoen aan dit onderzoek.

Naam deelnemer:

Handtekening:

Datum : __ / __ / __

In te vullen door de uitvoerende onderzoeker

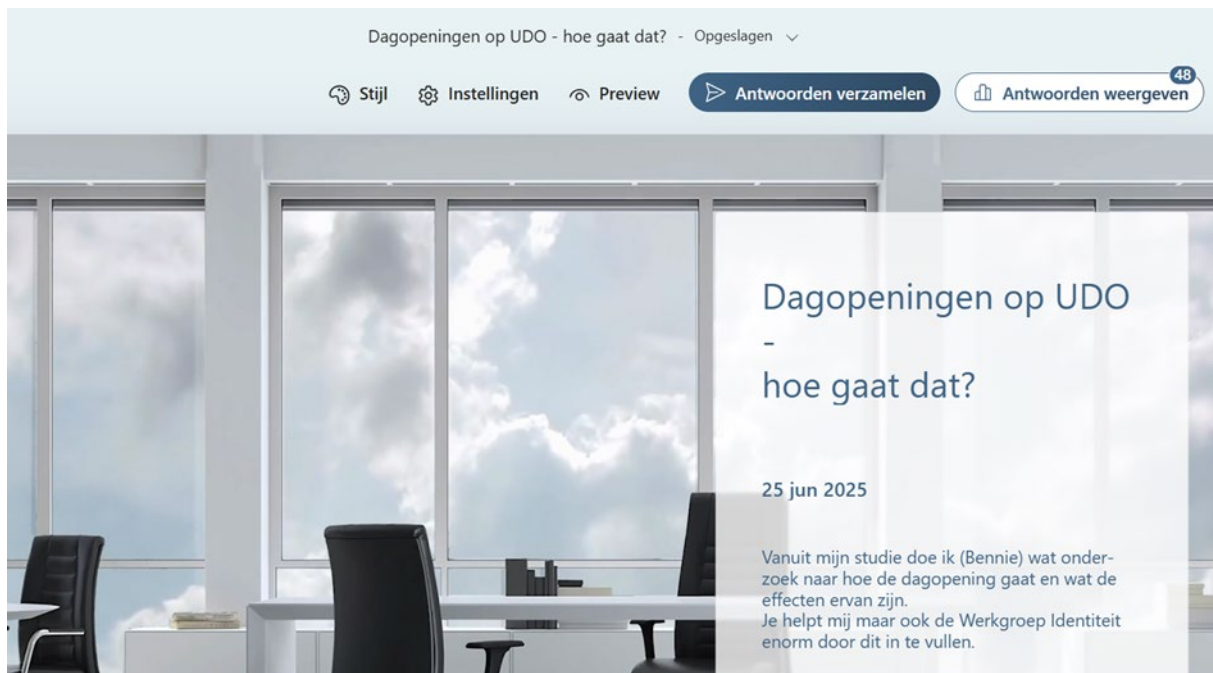
- Ik verklaar dat ik deze deelnemer volledig heb geïnformeerd over het genoemde onderzoek.
- Als er tijdens het onderzoek informatie proefpersoon zou kunnen beïnvloeden, dan breng ik hem/haar daarvan tijdig op de hoogte.

Naam onderzoeker: Bennie Polinder

Handtekening:

De deelnemer krijgt een volledige informatiebrief mee, samen met een kopie of duplicaat van het getekende toestemmingsformulier.

Bijlage 1b toestemmingsverklaring (informed consent) in enquêtes.

1. Statement; deze vragenlijst wordt gebruikt door de Werkgroep Identiteit en in mijn onderzoek, antwoorden worden anoniem verwerkt en als dat nodig is verder geanonimiseerd. Voor vragen kun je bij mij terecht. Meedoen is vrijwillig en verplicht tot niets. De gegevens zullen vertrouwelijk worden behandeld en resultaten van het onderzoek worden alleen anoniem verwerkt en aan derden bekend gemaakt. Geef ja bij deze vraag als bevestiging dat je hiermee akkoord bent: 1. Ik heb de informatiebrief gelezen. Ook kon ik vragen stellen aan collega Bennie Polinder. Mijn vragen zijn goed genoeg beantwoord. Ik heb genoeg tijd om te beslissen of ik meedoe. 2. Ik weet dat meedoen vrijwillig is. Ook weet ik dat ik op ieder moment kan beslissen om te stoppen met deze vragenlijst. Ik hoef dan niet te zeggen waarom ik wil stoppen. 3. Ik begrijp dat de antwoorden zullen worden gebruikt in het onderzoek. De tekst zal alleen voor analyse worden gebruikt en niet openbaar gemaakt worden. 4. Ik weet dat voor de controle van het onderzoek sommige mensen mijn persoonlijke gegevens kunnen inzien; deze staan vermeld in de informatiebrief. Ik geef deze mensen toestemming om mijn gegevens in te zien voor deze controle. 5. Ik weet dat de gegevens vertrouwelijk zullen worden behandeld en dat resultaten van het onderzoek alleen anoniem aan derden bekend gemaakt zullen worden. 6. Ik geef toestemming om mijn gegevens nog 10 jaar na dit onderzoek te bewaren. 7. Ik doe mee aan dit onderzoek. (pas na afronden van de volledige enquête "doe je mee")

☐ Ja dat is okay, ik doe mee!

Bijlage 2: Planning van het onderzoek

Schooljaar 2023 – 2024: Voorbereidende werkzaamheden

Schooljaar 2024 – 2025: uitvoering

Start schooljaar: directie herintroduceert dagopening en benoemt de kaders.

23 okt 2024: onderzoeksvoorstel goedgekeurd

1 nov 2024: evaluatie enquête uitgestuurd

28 nov 2024: Focus meeting 1: gesprek over de dagopeningen n.a.v. evaluatie 1.

29 nov 2024: Uitwerking evaluatie en advies aan directie

Mrt 2025 voorbereiding en uitwerking Paasviering. Bevat data vanuit field notes over dagopeningen tijdens deze gesprekken.

6 apr 2025: voorbereiding goede vrijdag: Bevat data uit field notes foto van brainstorm aantekeningen.

20 apr 2025 Goede vrijdag: dagopeningen gemaakt door collega's

6 mei 2025. Focus meeting Inside group – Evaluatie collega's verwerkt als data

Mei – jun 2025 uitwerking en codering data, uitwerking in thesis

25 juni 2025 Presentatie Thesisvoortgang, eerste feedbackronde

Eind juli 2025: inleveren Thesis.

Bijlage 3: Gespreksleidraad evaluatie

Als illustratief voorbeeld bij de geanalyseerde data uit de groepsgesprekken is op 6 mei 2025 deze vragenlijst, gerelateerd aan het TAR-model, gebruikt als uitgangspunt voor het gesprek met de zogeheten 'Inside group'. Deze vragenlijst diende als leidraad om de besproken thema's te verdiepen en te structureren binnen het bredere kader van de onderzoeksopzet.

1. Ervaring en Betekenisgeving

- Hoe ervaar je de dagopeningen? Kun je beschrijven wat je daarbij voelt of denkt?
- Wat betekenen deze momenten voor jou persoonlijk? Hebben ze invloed op hoe je de rest van de dag tegemoet gaat?
- Zijn er bepaalde thema's of onderwerpen tijdens de dagopeningen die je bijzonder inspirerend of relevant vindt? Zo ja, welke en waarom?

2. Impact op UDO

- Hoe denk je dat de dagopeningen bijdragen aan de sfeer of het gevoel van verbondenheid op school?
- Merk je dat de dagopeningen invloed hebben op de interactie tussen leerlingen en docenten? Kun je een voorbeeld geven?
- Denk je dat de dagopeningen iets bijdragen aan het begrip of respect voor verschillende overtuigingen binnen de school?

3. Praktijk versus Ideaal

- In hoeverre denk je dat dagopeningen aansluiten bij de waarden en visie van de school? Waarom wel of niet?
- Zijn er aspecten van de dagopeningen die volgens jou verbeterd zouden kunnen worden? Zo ja, welke en hoe?

4. De Rol van Spiritualiteit en Zingeving

- Wat zie je als de belangrijkste rol van een dagopening? Vind je dat deze rol goed tot uitdrukking komt in de huidige opzet?
- Hoe belangrijk vind je het dat er in een schoolomgeving aandacht wordt besteed aan zingeving? Hoe dragen de dagopeningen hier volgens jou aan bij?

5. Toekomstperspectief en Verandering

- Stel je voor dat je de dagopeningen zou mogen vormgeven – wat zou je anders doen? Welke elementen zou je toevoegen of aanpassen?
- Hoe zou je willen dat de dagopeningen eruitzien over vijf jaar? Welke veranderingen zouden ze betekenisvoller maken?

6. Invloed van Dagopeningen op het Schoolleven

- Heb je het gevoel dat de dagopeningen de waarden van respect, empathie en begrip binnen de schoolcultuur versterken? Kun je een voorbeeld geven?

7. Evaluatie en Reflectie

- Kun je een voorbeeld geven van een dagopening die je als bijzonder betekenisvol hebt ervaren? Wat maakte dit moment zo speciaal?
- Hoe zou je het effect van de dagopeningen op leerlingen omschrijven? Wat denk je dat leerlingen er het meest van meenemen?

Bijlage 4: De thema's voor de dagopeningen

Tijdens de zingevingdag hebben alle aanwezige collega's in groepsverband – bestaande uit vier personen – samengewerkt aan het voorbereiden van dagopeningen. Deze samenwerkingsopdracht bood ruimte voor keuzevrijheid en persoonlijke betrokkenheid: deelnemers konden kiezen uit een zorgvuldig samengestelde selectie van thema's. Hierbij was bewust gekozen voor een evenwichtige verdeling tussen Bijbelse thema's, bredere christelijke onderwerpen en meer algemeen-maatschappelijke thema's. Voor elk thema waren twee verschillende werkbladen beschikbaar, wat de variatie en keuzemogelijkheden redelijk maakte. Deze opzet stimuleerde niet alleen inhoudelijke verdieping, maar ook onderlinge uitwisseling en reflectie.

Algemene Christelijke thema's:

1. **Een nieuw begin** – Elke dag is een kans om opnieuw te beginnen.
2. **Vriendelijkheid** – Hoe kunnen we vriendelijkheid tonen aan anderen?
3. **Eerlijkheid** – Waarom is eerlijkheid belangrijk in het dagelijks leven?
4. **Samenwerken** – Hoe kunnen we elkaar helpen en ondersteunen?
5. **Uniek en waardevol** – Iedereen is speciaal en geliefd door God.
6. **Bevrijding** - omdat we 6 mei weer naar school gaan na Bevrijdingsdag

Bijbel gerelateerde thema's

7. **Liefde voor je naaste** – Wat betekent het om je naaste lief te hebben? (Mattheüs 22:39)
8. **Vertrouwen op God** – Hoe kunnen we vertrouwen op God in moeilijke tijden? (Spreuken 3:5-6)
9. **Vergeving** – Het belang van vergeven en vergeven worden. (Mattheüs 6:14-15)
10. **Dankbaarheid** – Dankbaar zijn voor wat we hebben. (1 Thessalonicenzen 5:18)
11. **Moed en geloof** – Hoe kunnen we moedig zijn met Gods hulp? (Jozua 1:9)
12. **Hemelvaart** – (Omdat we binnenkort Hemelvaart vieren)
13. **Pinksteren** – (omdat we binnenkort Pinksteren vieren)

Algemene inspirerende thema's:

14. **Elkaar helpen** – Waarom is het belangrijk om elkaar te steunen?
15. **Doorzetten** – Hoe blijf je gemotiveerd als iets moeilijk is?
16. **Positief denken** – Wat gebeurt er als je focust op het goede?
17. **Vriendschap** – Wat maakt een goede vriend(in)?
18. **Luisteren naar anderen** – Hoe laat je iemand merken dat je echt luistert?
19. **Goed omgaan met tijd** – Hoe plan je je dag goed in?
20. **Respect voor de natuur** – Wat kunnen we doen om goed voor onze omgeving te zorgen?
21. **Oase Thema** – neem een oase thema voor de week van 5 mei
22. **Jouw thema**. Zet een eigen thema centraal in je dagopening

Bijlage 5: Data codering

Deze bijlage laat een klein deel van gecodeerde data zien uit de groepsgesprekken. De eerste betreft een klein gedeelte van het groepsgesprek met de Outside group. In de eerste kolom na het transcript is een korte betekenis weergegeven in een code, in de kolom daarna is dat ondergebracht in een thema. De laatste kolom benoemt het onderwerp in de vergadering, omdat daar ook andere agendapunten waren die als data “uit” gefilterd konden worden.

D4: Dat merk ik nu nog sterker dan bij mijn vorige keer dat ik toen dus over de identiteit een onderzoekje deed. Als ik optel hoeveel collega's	30% responces onderzoek dagopening	collega's die zich niet verbin	dagopening
D5: Wat zij in de enquête teruggeven is “ik gebruik vaak het Journaal” is een belangrijke, dus veel collega's gebruiken het Journaal maar ik vind dat vastgelegd moet worden hoe je het dan doet.	dagopening met het journaal	methode journaal	dagopening
D2 Het is de week van respect en daar doet de oase dan niks mee dus Ik had ze echt zo echt gezocht naar, ja, wat kun je wel doen wat aansluit bij respect. Het is de week van respect en eerlijk gezegd vind	dagopening aansluiten beleavingswereld	methode Oase	dagopening
D5: Dus heel veel relatief doen dagopeningen, van de mensen die het nu hebben opgegeven best minder dan de helft gezegd van ik gebruik daarbij altijd oase Als je ze kijkt naar soms de oase dan kom je wel weer bij een best wel grote groep.	uitkomsten enquête	methode Oase	dagopening

De tweede betreft een deel van het interview met de Inside group gehouden in mei. Ook hier is eerst een code aan de tekst gegeven waarna deze is ondergebracht in thema's.

1. Ervaring en Betekenisgeving	respondent	Coderen	Thema
3: Ik werk uit het boekje Oase, hier lees ik het verhaal uit. Het is voor mij steeds zoeken in het aansluiten bij de beleavingswereld van de leerling.	1	werkt met Oase. Voorbereiding en zingeving hangt af van methode	methode oase
1: Het inzetten van dagopening vind ik effectief omdat je leerlingen de mogelijkheid geeft om even te landen en op te starten in een andere omgeving.	4	dag opstart - landen in de omgeving	waardevol om te landen
2: Ik vind de dagopening erg waardevol. Je bent op een andere manier met de kids in gesprek, wat je helpt ze beter te kunnen begrijpen.	2	waardevol, anders in gesprek	waardevol door wederzijds begrip
4: het voelt lastig, aan de ene kant een kans voor een goed gesprek, aan de andere kant voorbereiding die nodig is terwijl je eigenlijk nergens tijd voor hebt.	3	kost tijd	reden voor geen dagopening
2: Door de dag op een ontspanning manier (maar soms ook met een bepaalde lading) te beginnen waarbij de gedachtegang van de persoon of groep (visa versa) centraal staat ontstaat er ruimte voor begrip, medewerking, rust e.d. Je leert elkaar beter op een persoonlijk vlak kennen.	2	waardevol, anders in gesprek	waardevol door wederzijds begrip